מ„בעלי המובה", את הריקות שעל פני רבים מ„בעלי השם",
את הקרירות שעל פני ה„נדיבים" הרבים והשונים.

הייתי מבקש, כי יהיה כח בעין לראות את האמון והתם
שעל פני הרבה אנשים פשוטים, את האהבה שעל פני העובדים
הצנועים, את החכמה שעל פני הרבה אנשים שאינם מכת
ה„מלומדים", את אמץ־הלב שעל פני הרבה אנשים, אשר בגבורים
לא יתחשבו כלל וכלל... את הרוך והנעימות, אשר על פני
רבים מן המתרגזים והמתקצפים.... את היופי המיוחד השפוך
על אלה האנשים הנכונים למסור את נפשם בכל עת תמיד על
טובת רעיהם...

הייתי מבקש, כי ינתן לאדם חוש מיוחד להבדיל תיכף
בין שקר לאמת, בין מעשה־תעתועים ליצירה, בין דברנות לשירה,
בין צלצול מלים לאש קדש, בין דמעות של בצלים לדמעות
של בכי...

הייתי מבקש, כי העינים הרואות תראינה הכל!...

מכתבי אחד הצעירים.

א.

שאלתני, ידידי, מדוע הייתי פתאם לאחד הציונים המעשיים,
ואתה היודע ועד, כי אין בי התכונות הדרושות לאיש־מעשה? הא
לך תשובתי.

הייתי לאחד מבעלי המעשה מצד עצם המעשה ומצד המעשה
ב־חוסו אלי.

מצד עצם המעשה כיצד?

מאחר שאיזה רעיון לוקח את לב האדם, עליו להשתדל
בקיומו בפועל, אף על פי שיודע הוא שאין בכחו לעשות גדולות.
ו„חסרון לא יוכל המנות, דרשו קדמונינו, זה שנמנו חבריו
לדבר מצוה והוא לא נמנה עמהם".

עול גדול הוא לראות חברים בדעה מתעסקים בחפצת איזה
רעיון ובהשגת מטרתו — ולעמוד מרחוק. כשם שכל פרוטה ופרוטה
מצטרפת לחשבון גדול, כך כל המעשים הקטנים מצטרפים למעשה
גדול.

„טוב לעשות רעה מחשוב קטנה" — אמר ניטשה. והצדק אתו,
אף על פי שהוא מפריז על המדה. בכל עת צריך האדם לשום
מטרה גדולה לנגד פניו, בכל עת צריך הוא לשאוף למעשים עיקריים
ומוחלטים, בכל עת צריך הוא להתרומם על האידיאלים השוים
פרוטה. השאיפה לגדולות מגדלת את האדם.

אבל במה דברים אמורים? בנוגע לשאיפה — ואולם לא
בנוגע להשגת השאיפה. בנוגע למעשה, יש אשר מעשים קטנים
הם תולדות שאיפה למטרה גדולה, שאי אפשר לבעליה להגשימה
במעשים גדולים מאיזה טעם שיהיה.

מצד המעשה ביחוסו אלי כיצד?

בקשתי לי מפלט מכל הספקות והמחשבות הזרות. נדמה

נדמה לי, כי אמצא מרגוע מיסורי הנפשיים בעסק ועבודה תמידית מועילה. חשבתי, כי הוכוחים והמשא ומתן, ההצעות, הרצאת הדברים, ההחלטות, ההשתדלות להוציאן מכח אל הפועל, כל אלה יעסיקו את מוחי ולבי עד בלי הותיר מקום לכל אלה הרעיונות המרגיזים נפש ומדכאים אותה עד דכא, לכל אלה המחשבות החותרות תחת יסודי הקיום וההויה...

„והסיר ד' ממך כל חלי — זה רעיון", אומר אחד מקדמונינו. חפצתי לגהות ממני חלי הרעיון ואהי לאחד העושים.

„יצר הרע, אומר בעל „ספר חסידים", דומה לחכוך. אם יחכך בשרו יעלה שחין, אכן אם יעצור ויסבול לא יעלה".

על דבריו אלה נוכל להוסיף, כי גם יצר הטוב דומה לו בבחינה זו...

החטיטה בנפש עצמו, יאמר מיכאילובסקי במקום אחד, יש בה בתחלתה מעין גרוי־מענג קל, אבל הגרוי הולך הלך וחוק, הפצע הולך הלך וגדל, עד כי יגדל מאד...

הן יצר הטוב הוא האומר לאדם: בקר את מחשבותיך, נטיותך ומגמותיך, עמוד על המשמר תמיד לבל תמשך אחר דברי הבל ורעות רוח, הזהר מהונות את עצמך בכל עת ורגע; אבל החפוש העצום ובקשת האמת באמת יש אשר מביאים הם את האדם לידי ספקות גדולים ועצומים כל־כך, לידי חשד גדול כל־כך, לידי תמהון גדול כל־כך, עד כי יעמוד נבהל בראותו כי עוד מעט יאבד ממנו כל אשר היה לו...

חפצתי לברוח מכל החקירות והפלפולים ואומר להשקיע עצמי בעבודה ממשית.

אהבתי את עבודתי, דבקתי בה, בליתי בה זמן, אבל לא כאשר דמיתי כן היה.

עבודתי לא רפאתני ממזורי, כי אם הגדילה את המחץ בלבבי. והמחץ גדל בלבי לרגל התקרבותי אל האנשים. הנני רואה בהרבה בני אדם ערמה וצביעות, קטנות ושפלות, עקמימיות הלב ופניות שונות, טפשות ובערות, העדר כל אהבה וחסרון כל רגש ובמעוטם מוח חושב ולב מרגיש והנני רואה כמעט בחוש כי הנצחון על צד הרבים...

ואף גם זאת: מעשי הרבים שלמים ומתאימים מכל צד למטרתם הם, ומעשי המעטים סותרים לפעמים אלו את אלו לרגל הסתבכות הענינים והמעשים ולרגל העדר נסיון החיים.

כי הנה גם אלה, אשר כונתם רצויה אצלנו, חסרים לרוב דעת חקי חיי החברה ואופני הפתחותם ומצב המוסדים הצבוריים השונים אצל עמים שונים והם נכשלים על כל צעד וצעד.

ומצד אחר: המון גדול אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, המון העומד מנגד לכל התחלה טובה, לכל מעשה טוב ומועיל, המון אשר איזו שאלה באפית המצות וכדומה יקרה בעיניו משאלת הקיום, המון אשר לא ישמע לקול החפצים בטובתו לא „מקוצר רוח", כאשר היה בשכבר הימים, כי אם מאפס כל רוח ורגש.

אומרים לו להמון, כי בני ישראל נרדפים בכל זמן ובכל מקום, כי מצבם רע גם בארצות אירופה הנאורות, כי מצבם בכלל איננו טבעי, כי אין סדרים בחייהם וכו' וכו', והוא אומר: לפלוני הדרשן „חתוך הדבור" יפה או פלוני הדורש או העסקן איננו יודע להסביר את ה„משל" כדבעי...

בטוב לבו יאמר: פלוני הדורש או העסקן אולי איש טוב הוא, אבל אין פרוטה בכיסו ואין מביאין ראיה מן הקבצנים...

ובסגנון אחר: אלו היה הדבר טוב, היו הגבירים מתעסקים בו... בכלל אין דברים כאלו כדאים להטפל בהם, יוסיפו אחרים; איש לחנותך, ישראל!

„שוחטין שור אחד, מתמרמר מנדלי מוכר ספרים, ושאר השורים עומדים להם ולועסים עשב במנוחה"...

ועל גבי ההמון אלה העטלפים הידועים, אלה היראים פן יחסר לחמם אם יראה העם בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין...

ולהם נלוותה כת של מתחכמים ומתלוצצים, החושבים לבטל את הכל בשאלה נבערה אחת, בשיחה בטלה אחת, באיזו לצנות תפלה.

פה מדברים על עתידות עם שלם, והם חומדים להם לצון; פה שאלת ההויה והחדלון, והם מצחקים ברוב הנאה; פה אחד החזיונות העולמיים, והם מבטלים אותו בסופיזמים אחדים; פה תקוה ופחד ואחריות גדולה, והם מפטפטים איזו מלים שאין דעת בהן ואומרים: חכמנו! חכמנו!

הנני רואה כל זאת, אחי, וידי מתרשלות לפעמים לא רחוקות. לו הייתי, לכל הפחות, אחד העובדים המצוינים, אחד מאלה שיכולים לפעול ולעשות הרבה, כי אז אמרתי: יעשו אחרים מה שיעשו, ידברו אחרים מה שידברו, ואני אעשה את

הכל כחפצי — ויכול אוכל; אבל על־פי מצבי ועל־פי חנוכי, הנה חוג מפעלי, עם כל החפץ הרב, קטן מאד, ובכגן דא אומר לי לבי: יתוש קדמך!...

הנני מסלק את ידי מעבודתי, וחובתי דוחפת אותי אליה...

הנני מתחיל לעבוד, והנני רואה כי קצרה ידי לעשות דבר...

על־כן הנני בעבודתי בבחינת „רצוא ושוב" תמיד. הנני נגש ונכוה... נגש ונכוה...

היו ימים, שבהם האמנתי ש„דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב" תמיד...

עתה הנני רואה, שיש אשר הדברים יוצאים מן הלב והם אינם נכנסים אל הלב...

אוי לי אם אֶזכה, שכל הדברים היוצאים מן הלב אינם נכנסים אל הלב לעולם...

לעת־עתה עדיין לא הגעתי לידי מדרגה זו, וכמדומה לי שתמיד ישאר בלבי איזה בטחון בכח האמת...

ב.

... יש בחיי רגעים טובים, אחי.

יש אשר יעלה בידי לסלק את כל החובות המוטלות עלי, והנני מוצא לי שעה אחת פנויה להתבודד ולעשות איזה חשבון בנפשי...

„אלהים עמכם! לבדד הנני!" הנני אומר אז בסגנונו של האֶמלים, והנני מתאמץ לשכוח רגע את כל המעשים הנעשים ואת כל בני האדם אשר יסבוני, והנה מנסה לָתת לי לעצמי איזה מושג מחיי עצמי ומגורלי בחיים. אין לפני אז כי אם האלהים והעולם ואני..

ויש אשר קדושה לי אותה השעה הפנויה, אשר בה לא אראה בני האדם עם כל האסונות והצרות, הערמה, השפלות והעבדות שבחייהם, והנני מסיר מלבי גם את דאגות עצמי ואת כל הנוגע לי, ואף גם את כל ה„שאלות הארורות" הנני מתאמץ לשכוח. אינני חפץ לחלל את קדושת השעה בכל מחשבת מרי והנני רק מביט בעולמו של הקב"ה. הנני מביט אז בעולם במין פשטות מיוחדה: האדמה חיה, העץ חי, העשב חי, השמש השוקעת חיה, השמים חיים וקימים, הכלב העובר לפני חי,

התולעת הזוחלת לפני חיה באותה הזכות שהכל חי, ואף אני — חי חי...

הנני מרגיש אז, כפי שאומר הינה, את „הכאב הנעים של ההויה".

הנני מוצץ את נטפי החיים; הנני יונק את שדם. הנני בולע את אויר כל הבריאה! הנני אחד עם כל היקום. אינני צריך להתאמצות מיוחדה בשביל להבין „דבקות החלק בכל". הנני מבין כל זה באופן פשוט מאוד: הכל נעשה קרוב לי בתכלית הקרוב, הכל נעשה שלי ואני של הכל, אין אז לפני לא שאלות ולא תשובות, לא קושיות ולא תרוצים, לא סתירות ולא ישובים, לא חקירות ולא דרישות, לא מחשבות ולא מעשים, לא מחלוקות ולא פשרות, אבל יש לפני חיים ורק חיים, הבטה בהירה בשמים וכל צבאם, בארץ וכל צאצאיה...

הנני מביט אז בעיני ילד על כל אשר מסביב לי. הנני שמח לעבים הקלים ולעפר הארץ, לקוי השמש האחרונים ולערמות החול, לרום אין־קץ ולגבעות הקטנות, לזהר הרקיע ולצללי ערב, לעלים המתלחשים ולזמזום הזבובים, לצפצוף הצפרים ולשריקות הצפרדע, להמית הנחל ולצלצל הצלצל...

הכל חביב לי, הכל טוב, הכל יפה.

איננני נופל על פני, איננני כורע, איננני משתחוה, איננני משתומם על המראה, איננני מתרגש, איננני מתפעל...

הנני משקיע עצמי בדומיה...

הנני שוכח את צבעי החיים, את חליפותיהם ותמורותיהם, הנני זוכר רק את החיים עצמם, את ההויה עצמה...

הנני שוכח את הרע ואת הרעים, אך יש אשר פתאם והנה אדם עובר לפני...

אדם עובר לפני והריני קורא בפניו מחאה לכל ה„תמימות הקדושה", מחאה עזה לכל הכחשה במציאות הרע ובכחו כי עז...

כל הניגודים והסתירות אשר בלבי מתפרצים למרות רצוני, כל הספקות הרבים כאלפי עלוקות ימוצצו את בשרי, כל הכאב הגדול אשר בלבי מורגש ביותר עז. הוא מתרחב, מתפשט ומתעמק עד לאין שיעור ותכלית...

אבל העולם הפשוט והיפה, אשר נראה לעיני, גם הוא לא יחלף כצל עובר, גם הוא תובע את תביעותיו, גם הוא מגיש את זכיותיו.

לא, יאמר לי אותו העולם, לא שוא הוא החלום הזה אשר חלמת, לא בשקר השליתי את נפשך. התהדרתי לפניך ככלה נאה וחסודה: „לא כחל, לא שרק ולא פרכוס—ויעלת־חן". לא עטיתי לפניך את שמלותי הרבות, לא הראיתי לפניך את שלל צבען, לא הרביתי חזון לך, לא קסמתי קסם לפניך. הראיתיך רק את השמים ואת הארץ ואת האהבה!..

ואז יש אשר אמהר להסתיר את פני מבני אדם, אמצא לי פנה מיוחדה, אתאמץ למצא אותה הנקודה הכוללת הכל, אותה ההשואה בין הטוב והרע, אותו השלום בין הטוב והרע, אותו השלום בין שני העולמות החולפים ועוברים לנגד פני...

ואני מבין אז, כי ההגיון והמדע לא יועילו לי בזה מאומה, השירה אך תרחיב ותגדל שני העולמות, הלב ינוע בין שתי הקצוות, פעם בכה ופעם בכה, ואת העולם והחיים אני אוהב ואת בני האדם אני מרחם, ורחמי מרובים מאד...

והריני מתעמק בנפשי פנימה וחודר לתוך גנזיה והנני מרגיש אז הרגשה מיוחדה המורכבת ע"י הכרת ערך הטוב והרע גם יחד, המכנסת איזה במחון בכח כל הנשגב והנעלה, למרות ההכרה המוחלטת, כי „אכן רע מאד"...

ובכל עת אשר אני מרגיש בי השפעת הרגעים ההם, קוי אור נעים חודרים אל לבי והם מעט צרי ומרפא למכאובי לבי...

ואז הנני שב לעבודתי, ובלבי מעט אומץ ותקוה.

מגודל הלחץ אשר תמיד בלבי, כן יגדל וירחב לבי בראותי לפני שמים אין־קץ וחיים אין־קץ...

ג.

אחי!

„דבריך האחרונים — כן אתה כותב במכתבך אלי — אינם מובנים לי היטב: יש אתה רואה לפניך חיי עולמים וזיו נצח, וכשאדם עובר לפניך אתה נופל פתאם משמים ארץ. מה אנוש כי תזכרנו?".

„מסתכל אתה בעצם החיים, חודר לתוך גנזיהם, נכנס לתוך פרדסם, וכשאתה זוכר את האדם—אתה מטפל רק בו ובצרותיו. מה כל החרדה הזאת?".

„במה זכה האדם, כי נשכח את הכל בשבילו? מה כחו

של היצור הנבזה והשפל הזה, כי נמרר את חיינו בגללו? אם גם לא נוכל לפסוע על ראשו, מדוע לא נוכל, לפעמים, לעבור עליו בשתיקה?".

„הן האדם הזה רמש ככל רמש האדמה, כלו קטנות ושפלות, ומדוע לא נוכל, לפעמים, לעזוב אותו לנפשו, אותו ואת כל עמלו וקנינו? האם לא הצחוק הוא לצמצם את העולם ואת מלואו ולמוד אותו באמת איש?"

„צריכים אנחנו — כן אתה מלמדני, אחי — לחדל מעבוד את האדם".

„חדל לך מן האדם" — אתה אומר בסגנון הנביא.

„התרומם על האדם"—אתה מסיים דבריך בסגנון ניטשה.

מקנא אני בך, אחי, כי יכול אתה, ולו גם בדבור לבד, להתרומם על האדם ולבטלו כעפרא דארעא. נבצר ממני לעשות כדבר הזה.

אם ארד תהומות ואם אסק שמים, אם אראה לפני מחשכי ארץ ואם אתנשא בחזון לעולם שכלו אור, אם תגלה לפני המציאות הפשוטה ואם יפתחו לפני מעיני השירה והזמרה, אם לפני רק חזיונות בודדים ואם אשקיע עצמי בעניינים מופשטים כלליים, אם לפני רק בני־חלוף ואם אסתכל בנצח — לא אוכל להקשיח לבי מן האדם הממשי וצרותיו הממשיות...

יכול אני לשכוח אותו לרגעים, אבל הרגעים ההם לא יארכו. אני מסית את דעתי ממנו, והוא בא ומטפח על פני...

יש אשר אני הולך ומסתכל באילנות, המחשיכים פני חמה בגבהם, בנחל הוך, הלוקח את הלב ביפיו, בככר הרחבה, המרהיבה את העין בתפארתה, — ופתאם והנה לפני אדם לבוש סחבות, פניו מוכים ופצועים ומטפטפים דם, והוא הולך ונכשל, הולך ונכשל, נכשל ונופל...

מה לי ולטבע? מה לי ולהודו וגדלו? מה לי לכל זה, אם אחי מוכים ופצועים, ערומים ורעבים?

„טוב מאד" — והאדם?...

אתה אומר לי: „חדל לך מן האדם" — אבל הלא אדם הנני? אתה אומר לי: „שכח את האדם" — אבל איך אשכחנו, אם מרגיש אני בכל עת ועת את מצוקותיו? אתה אומר: „התרומם על האדם" — אבל ההתרוממות הזאת לרוב אינה אלא פראזה יפה. התרומם כאות נפשך — אבל אם לב אוהב וכואב לך, תפול בכל עת ועת

ממרום השקפתך הפואיטית ארצה. כנשר הגבה עוף — אבל אם עינים לך לראות, תראה בכל רגע ורגע את הביעור ואת המאום, את הכאב ואת החשך אשר בשפל...

יודע אנכי, אחי, כי באמת אינך יכול גם אתה לשכוח את האדם ואת עמלו, אלא שרוצה אתה לעזבו ולשכחו בשעות ידועות, בעתות ההסתכלות האסתיטית והרגשת החופש. חפץ אתה להפקיע את עצמך משעבודו בעתות המרגוע הפנימי והמנוחה שבנפש.

יודע אנכי ומבין את מגמותיך, יודע אנכי ומבין את טענותיך ותביעותיך — אבל אני איננני יכול. הננו שוים איש לרעהו בדברים רבים—אבל ביגינו הבדל אחד עיקרי גדול מאד.

הידעת במה?

אנשי־הרוח שבכל דור ודור מתפלצים למראות ענות האדם וגורלו המר. שירתם — קינה גדולה קורעת לב, ספרתם — נאד של דמעות, כל דבריהם — אנחות.

כשאנו קוראים את דבריהם, שומעים אנחנו רק קל ענות, אבל אין אנו יודעים את מקור הקול הזה עמוק עמוק בלבּ.

ההתאוננות וההתמרמרות של אנשי הרוח נאמרות בדברים חוצבים אש, מעוטפות במעטפת מליצות נשגבות, מלובשות במשלים וחידות וכדומה.

אנחנו קוראים ושומעים את כל זה, וידנו קצרה לחדור אל תוך אותו הצער הגדול הפנימי.

אנחנו יכולים להבינו ולהרגישו כראוי, לפי דעתי, אם נעמיק בדברי החוזים הגדולים.

אם נקשיב לקול תלונות החוזים הגדולים, נשמע אחדים מהם מתלוננים ביחוד על קטנות האדם ושפלותו, ואחדים מהם מתאוננים ביחוד על צרותיו ויסוריו.

יהי נא לנו למופת הטפום הטרגי היותר מצוין של גיטה מצד אחד, ומהצד השני תהיינה לנו למופת אנחות ליאופרדי.

יש אישׁ־הרוח העומד בעיקרו תמיד, במדה ידועה, מעל להאדם. הוא איננו משתתף בצערו של האדם בכל עמקו ורחבו וגדלו של הצער ההוא מחסרון אהבה ממשית. הוא משתקע בעיקרו באידיאל הפנימי האיסטיתי אשר לו. כשהוא רואה את התהום הרבה שבין האידיאל והמציאות, הוא מלא תמרורים וכאב נצח.

צרות מעין אלה הן צרותיו הנפשיות של פויסט.

אבל יש אישׁ־רוח המרגיש בצערם הממשי של בני אדם. גם הוא חפץ מאד בגדלות האדם וברוממותו, גם הוא מתמרמר על קטנותו ושפלותו. אוהב הוא את האדם והוא חפץ לראותו נעלה על כל ונשגב על כל. אבל אי אפשר לו לשכוח את העיקר, כלומר את צער האדם.

אלה הן אנחות ליאופרדי.

לבאורה אפשר להחליט, כי מי שרגיל לשום אל לבו את צ־כי יום יום של האדם ואת צערו הממשי בכל עת ורגע, טעמו האסתיטי קטן בערך. אבל באמת אין הדבר כן. יש אשר איש כזה שואף לגדולות ומבקש אך גדולות, והכל בשביל שאהבה חזקה פשוטה וטבעית בלבו לבני אדם, בשביל שהוא יודע היטב את ענינים, מחסוריהם והרפתקאותיהם, בשביל שהוא מאחד לפעמים לא רחוקות את חייו עם חייהם וענינו עם ענינים, ולכן הוא קורא אל האדם תמיד: „עמך אנכי בצרה".

הכל תלוי באהבה פשוטה. אישׁ־הרוח, שאין בלבו אהבה כזו, מצטער רק על גלות שכינתו; אישׁ־הרוח, שיש בלבו אהבה כזו, מצטער תמיד גם בצערם של בני אדם תולעה...

תכונות הנפש הנאצלות לגאוני הרוח בכל גדלן ותקפן, נאצלות גם לאנשים בינונים „לכל חד וחד לפום שעורא דיליה". ההבדל הנפשי שביני לבינך הוא אותו ההבדל שבין אישׁ־הרוח ממין הראשון ובין אישׁ־הרוח ממין השני, אשר אמרת.

אתה, אחי, רואה לפניך רק גדולות וקטנות. לפיכך אתה חושב, כי בהיות האדם בהסתכלות האסתיטית עליון על כל ואדון על כל, ראוי לו להביט מגבוה, למצער באותה שעה, על חיי הנמלים שם מתחת...

גם אני, אחי, יודע מה טיבם של גדול ועליון, אבל יודע אנכי גם מה טיבו של צער.

אתה, אחי, הנך מבין את התוגה העולמית באופן זה: יש בלב האדם חזיון נעלה, כליל היופי והנשגב, ואולם „השאור שבעיסה מעכב". האדם שואף לשפוך ממשלת האידיאל על הכל, ואולם הקטנות שבחייו הן הן הנותנות מכשולים על דרכיו, או בשפת אחד המשוררים: „שמות אבנים על הרוח".

האדם בחזון נפש יש אשר כה כאל לו, אבל „האל הזה, כפי שאמר שילר, יהפך לעולם מלא תולעים"...

לפיכך אתה חושב, שבשעה שאנחנו מתרוממים על הקטנות והפעיטות שבחיינו, הרי שלום והרמוניה נשגבה בנפשנו, ומדוע יפרע כל זה בשביל ביאתו הפתאומית של האדם?

ואולם אנכי, אחי, מבין ומרגיש את התוגה העולמית באופן שונה מעט: הצער חודר ועובר את כל הבריאה מראשיתה ועד סופה ומתגדל הוא ומתרחב באדם בסוד „יוסיף דעת—יוסיף מכאוב".

על המדרגה הגבוהה של האדם, הולך הצער הזה ונוסף עוד, לפי שאז מרגיש האדם את הכל ולפי שנוסף לו אז הצער על קטנות עצמו, על אפסותו וחוסר־יכלתו לעשות גדולות ולשנות את הכל לטוב.

הצער הממשי אצלי עיקר, והצער האסתיטי הוא דבר הנוסף באחרונה להגדיל את הכאב.

ד.

... התיחכותי לשאלת עמנו, אחי, יש בה מעין התיחסותי לאדם בכלל. כידוע לך, אחי, התנגד המשורר יל"ג למעשי חו"צ הראשונים. הוא ראה במעשיהם מעין מעשי „דור הפלגה". השירות והתשבחות שפזרו אז לכבוד ה„לאומיות" לא מצאו חן בעיניו. התשובה והחרטה עוררו בקרבו גועל נפש. הכל נדמה בעיניו פחות ונבוה.

בני אדם מרעישים עולם ומלואו, ולסוף מתחילים ליסד איזה ישוב קטן. עם ישראל שרוי בצער גדול, והם עוסקים בבנין בתים אחדים בארץ ישראל. מכת העם רבה מאד, והם אומרים לרפאותה על ידי הרוק שבפיהם. העם מלא חסרונות מוסריים רבים, המשפיעים רעה רבה גם על מצבו החומרי, והם מנגנים: „מה יפית!".

כשם שחרה אף יל"ג ב„מאשרים המתעים ומורי השקר", כלומר בראשי העדה ובהרבנים, כן חרה אפו אחרי כן ב„בעלי הטובה" החדשים, ברופאי האליל, אשר תחת לפקוח עיני העם, להבינו את מצבו ולעוררו לפעולה ועבודה אזרחית מועילה, יבואו אליו בעב הענן של מליצות ובמעשי תהו.

יודע אתה, אחי, גם־כן, כי הלאומים הנלהבים מצאו להם מקום לגבות את חובם. בבקרם את כל שירי יל"ג, התאמצו

למצוא בהם מגרעות רבות, סתרו את דעות יל"ג, הוכיחו כי חוג השקפתו של יל"ג צר מאד, כי יל"ג איננו אוהב את עמו וכו' וכו'.

יל"ג השיב לר' משה ליב ליליענבלום [1]) מעין דברים אלה: הוקעתני לעיני כל ישראל כבוגד בעמו, ובאמת אין חפץ בתחית ישראל על אדמתו כמוני. אם מעשי חו"צ אינם מוצאים חן בעיני, אין מזה ראיה על עיקר השקפתי. אתם מסתפקים בקטנות, ואני הייתי חפץ, כי יושיבו את בני ישראל בצבים ובכרכרות וישיבום לארץ אבותיהם.

עברו ימים רבים. חובבי ציון דברו, קראו, עוררו את הלבבות, עשו מעשים ממשיים, עשו וגם הצליחו מעט. רעיון התחיה התרחב והתפשט הרבה. גואלים קמו לישראל בארצות המערב, ויתנו לחבת ציון צורה חדשה ותקרא בשם „ציוניות", ויכתבו על דגלה: „מדינת היהודים".

בעוד הכל שמחים וחוגגים אחר הקונגרס הבזילאי הראשון, נשמע קול תלונה מאת אחד־העם: ננית כי סוף סוף הגענו למטרתנו, ננית כי סוף סוף יסדנו לנו „מדינת היהודים" [2]), האם זאת תנחמנו? האם בשביל זאת סבלנו כל מיני צרות, ענויים ורדיפות, אשר לא יאָמנו כי יסופרו, במשך אלפי שנה, לבעבור ניסד אחרי־כן מדינה קטנה,אשר תהיה ככדור משחק בידי המדינות התקיפות ונהיה גוי קטן ובזוי?

אחד־העם שאל עוד שאלות, הקשה עוד קושיות. הסופרים הציונים השיבו על דבריו. על כל השאלות והקושיות מצאו תשובות ותרוצים, ואולם על השאלה האמורה חשבו כמעט למותר להשיב. ואחד מהם חמד לו לצון בהשיבו על שאלה זו.

הלא זוכר אתה, אחי, כי בעוד אשר כל שאלות אחד העם עוררו וכוחים רבים בינינו הצעירים, הנה הטענה האמורה כמעט שלא עשתה עלינו כל רושם. מדוע? מפני שאין מקום לטענות כאלה בעולם המעשה. „טוב מעט מאפס" אומר הגיון החיים.

ואולם בינה נא, אחי, שעם כל המרחק הרב שבין השקפות

---

1) במכתב פרטי.

2) עפ"י תכניתם של צייני המערב אז.

יל"נ ובין השקפות אחד־העם בכלל, הנה יש יחס קרוב בין דברי יל"נ במכתבו לרמל"ל ובין מענת אחד־העם על „מדינת היהודים".

יל"נ חפץ היה, כי יושיבו את בני ישראל בצבים ובכרכרות, ואחד־העם גם הוא אינו מוצא נחת במדינה קטנה. שניהם בזים לקטנות, שניהם מבקשים גדולות בעד עם ישראל.

הידעת, אחי, מדוע הם מבקשים גדולות בעד עם ישראל? הידעת מדוע? לא רק מפני שאוהבים מאד את עם ישראל, כי אם מפני שמבינים הם ומרגישים גם את צער הדורות.

יש רואה איש חולה. רחמיו יכמרו למראה האמלל הזה והוא מחיש לו עזרה. אם רחמיו מרובים, איננו מסתפק בהגשת עזרה לשעה, כי אם חפץ הוא להחלימו ולהקימו לאיתנו. אבל יש איש המוכשר להבין לא רק צערו של החולה בהוה, כי אם גם את כל מה שסבל מיום הולדו ועד עתה. השתתפותו בצערו של האמלל גדולה כל־כך, עד כי לא ינוח ולא ישקוט עד אם יוטב לו באחריתו חלף כל הצער אשר סבל. חפץ הוא לראותו בתור איש מאושר. יודע אני, כי אנשים נדיבים כאלה מעטים מאד, אבל הלא יש כאלה במציאות ולו גם מעטים המה.

ואנחנו כלנו, בני־אדם בינונים, אם גם לא נוכל להתהלל בנדיבות כזאת, אבל לכלנו, כמדומני, יש הרגשה פנימית מעין זאת. מדת היושר שבנו אומרת, כי מי שהצטער הרבה ראוי שיראה טובה רבה. „לפום צערא אגרא".

ועתה צא והקש מזה בנוגע לעם שלם. יש אנשים טובים החפצים בהצלת העם וכדומה, אבל יש נדיבים שאינם מסתפקים בשלילת הרע לבד, כי אם גם חפצים הם בטוב חיובי גדול לעם שסבל הרבה.

כי עם ישראל נשא עמל ותלאה יותר מכל עם אשר על פני האדמה, — דבר זה נעלה מעל כל ספק. קורות ימי עמנו בעיקרן הן רק שלשלת אחת גדולה של הריגות, טביחות, שמדות, גרושים, עלילות משונות, בוז וחרפה, ענויים ומכאובים. אלו נמשכו ימי עמנו כימי כל העמים, גם אז רב מספר צרותיו ומצוקותיו מאות פעמים ממספר צרותיו ומצוקותיו של עם אחר, ומה גם אחרי אשר לאשרו או לאסונו ראה עם ישראל בבנינם ובחורבנם של עמים רבים ושונים והוא עודו חי וקים, מצטער ומעונה.

הננו מנחמים את בעל־היסורים הגדול הזה: מנע קולך מבכי ועיניך מדמעה. ארץ נתן לך, ארץ קטנה ככף איש, ושם תשב בחסד העמים ולא תירא רע...

אומרים לו לעם האמלל: כפוף קומתך, הצטמצם, בקש לך פנה מיוחדת, מצא איזה מרגוע לעצמותיך הנדכאות. מה יעשה העם האמלל? העם האמלל שומע לעצתנו. טוב לו לאמלל גם זה. אבל לב האוהב ומרגיש את כל מצוקות העם יתבקע למראה הבטול, הקטנות והשפלות אחרי שנות אלפים של יסורים וצרות. יש אשר יחשוב גם הוא „טוב מעט מאפס" בראותו, כי, לכל־הפחות, המעט איננו חלום עובר. אבל יש אשר יראה, כי גם המעט איננו ורק שרוצים הם להרגיע את רוח העם במעט הזה והוא צועק בחרות אפו בו: שקל טיבותך ושדיא אחיזרי. אם לתקוה, אם למשאת נפש, הלא טובה תקוה גדולה, משאת־נפש נשגבה...

מי שרואה לפניו רק צערו של ישראל בהוה וגם מן הצער שבהוה הוא רואה רק קצהו ולא כלו, הוא יוכל למצוא נחמה ברעיון „מדינת היהודים", אבל מי שרואה לפניו שדרות רבות של דורות אמללים ונדחים, בזוים ושבוים, גולים ונודדים, הרוגים וטבוחים על קדושת השם; מי שרואה לפניו את פניהם הקודרים המוארים לפעמים פתאם באור תקות הגאולה השלמה, שומע את אנחותיהם וצעקותיהם, מאזין לתפלותיהם הזכות ומקשיב לרחשי לבותיהם; מי שיודע את מחשבות הדורות הרבים, אמונתם, קדושתם, טהרתם,—אי אפשר לו למצוא מרגוע ב„מדינת היהודים" על פי תכניתם של הציונים המערביים.

מי שמצייר לפניו כאלו הוא רואה בעיניו ניסות מלך אשור ונבוכדנצר הרשע, ענויי ה„חסידים" בימי מלכות יון הרשעה, חרבן ירושלים על ידי העם השודד הוא העם הרומי, גבורי הרוח אסורים באזיקים ומובלים אחר מרכבת הנצחון של טיטוס הרשע, גזרות השמד של אנדרינוס, הרדיפות התכופות בארצות רבות ושונות, התקוממות כל הזאבים הרבים לטרוף כבשה יחידה בימי מסעי־הצלב, „האבות הרחמנים נהפכים לאכזרים כיענים, מפירים על אבות ועל בנים, ומי שגורל עלה לו ראשונים נשחט בחלפות וסכינים", „הבתולות היפות והילדים הרכים, בספריהם נכרכים ולטבח נמשכים", מאות אלפי בני־אדם נודדים מארץ לארץ למצוא מקום להניח את ראשם, שלילת זכיות אדם באשכנז,

מזבחי האינקביזיציה, גרושי ספרד ופורטוגל, קרבנות גזרת ת"ח, לעג השאננים בפולין וכו' וכו' וכו'—אי אפשר לו להשלים עם המחשבה, כי סוף הטרגדיה העולמית הזאת היא איזו מדינה שפלה.

השאלה אשר ישאל איש כזה אינה שאלת המוח, כי אם שאלת הלב.

השאלה אשר ישאל איש כזה היא השאלה העולמית: „איה אלהי המשפט?".

אי אפשר לו להשלים עם הרעיון, כי באמת אין משפט, כי מה שנעשה נעשה, כי אין דעת וחשבון בהליכות ההיסטוריה, כי אין מי שישלם שכר טוב למי שהוכה תמיד על לא חמס בכפו וכו'; הרגשת הצער אינה מניחתו להתיחס אל מאורעות ההיסטוריה באופן כזה, אף אם רואה הוא בעיניו כי אמנם כן הוא.

דבר זה מקורות הדתות ומקורות הפילוסופיה למדנו: במדה שתרבה ההשתתפות בצער, במדה זו תרבה האמונה, באיזה אופן שיהיה, בשכר ועונש.

בכל הדתות השונות אין דת חפשית כדת בודהא, ועכ"ז אין דת אשר תגדיל ערך השכר והעונש כמוה. בהמשך הזמנים, בחליפות העתים, בגלגולים הרבים והשונים, הכל נעשה כמשפט. אין כל פעולה קטנה שבקטנות במלוא רחב המציאות שלא ישולם בעדה. בבחינה זו אנחנו מוצאים את שופנהויער, זה הכופר הגמור, מזכיר בכל פעם ופעם את השכר והעונש בחיי האדם, ביצירה בכלל וכדומה. מובן מאליו, כי אין הגמול של שופנהויער זה של התיאולוגים, אבל בכלל הלא ישנו בשיטתו, והוא נותן לו ערך גדול.

סבת הדבר, לפ"ד, כי מי שמרגיש את כל תקפו של הצער העולמי אי אפשר לו להשלים עם הרעיון כי הכל במקרה. נקל לו להניח, כי הכל לרעה, אבל כי אין בצער אשר מן העולם ועד העולם כל רעיון מוסרי—נורא הוא. המחוקק או הפלוסוף מתאמץ למצוא איזו אילוזיה, מתאמץ להונות את עצמו.

ומה שהוא אמת בנוגע להרגשת הצער העולמי, אמת היא גם בנוגע להרגשת הצער הפרטי של איזה עם. במדה זו שרבתה השתתפותו של החושב בצערו של איזה עם, במדה זו הוא מתאמץ למצא לו איזה תוכן, איזה רעיון, איזה נושא...

הוא רוצה למצוא לו איזו שאיפה רמה ונשגבה, הוא מוצאה, אף כי השכל הפשוט והקר אחרת יביע...

ותוכן גדול מוצא אחד־העם לחיי עמו האמלל, תוכן מוסרי נשגב לצרותיו ולתקותיו.

ואולם אחד־העם מגלה טפח ומכסה טפחים. הוא מזכיר בכלל את „שלטון הצדק המוחלט", „תשועת ישראל על ידי נביאים" וכדומה. יודע הוא, שאין לדברים כאלה עתה אונים קשובות, וגם חושש הוא, פן יכללוהו עם בעלי „התעודה", והוא מדבר ברמזים.

ואולם הלא יודע אתה, אחי, את טבעי, כי אוהב אנכי לא רק „לקרוא בין השיטין", כי אם גם להכנס אל בית קדש הקדשים של כל סופר וסופר.

התבלין השונים, שבהם מתבל הסופר את דבריו, אינם חשובים בעיני; המעמים וההוכחות־החיצוניות, הפלפולים והוכוחים—לא כלום. העיקר בעיני היא תכונתו של הסופר, שאיפתו היותר נשגבה, תכליתו האחרונה. יש אשר אין הסופר מוצא מלים לרעיון היותר קדוש בעיניו או אוהב הוא לכסותו ולהסתירו כאם המסתרת את פרי בטנה מעיני זרים, ועלינו לבקש איזה מקום בדבריו, ששם—בלי כל כונה מצדו—הוא נגלה יותר או כלו. אוהב הוא אחד־העם לדבר בשבח „רוח ישראל", בשבח ה„עבר", בשבח „היהדות", ודבריו במקצועות אלה אינם ברורים ומספיקים.

הלב יכאב בראותנו את „בעלי־הבתים" השונים והצבועים השונים שבחובבי ציון מביאים ראיות מדבריו. הוי בלבול הדעות! איש הנלחם בכל ימיו בעד חירות הרוח הוא אין גדול, שבו תולים עצמם לפעמים מורדי־אור אלה. באידיאליסט גדול כמוהו מסתייעים בעלי „האינקביזיציה הרוחנית"!...

מדבר הוא אחד־העם על־דבר „מרכז רוחני" בארץ־ישראל, והם חושבים, שכמוהם כן גם הוא חפץ בישיבת ולוזין חדשה...

ואולם מסב אני את פני מן הגמדים ההם, אני מבקש עיקר האידיאל החיובי של אחד־העם ומוצאו בדברים האלה:

„עם כל תוקף אמונתם (של הנביאים) בנצחונו של הצדק המוחלט, הנה מה שישאו עיניהם כפעם בפעם אל „קץ הימים"—יעיד עליהם, כי „רוח־הקדש" שבלבם לחשה להם לפעמים מה

רבה ומה קשה עוד העבודה הדרושה לבני אדם עד שיגיעו לידי כך, וכי בעבודה כזו אי אפשר להסתפק בעובדים יחידים ונפרדים, המתמכרים אליה איש איש בפני עצמו, במקומות ובזמנים שונים ובהפסקים בינתים; אלא צריך שתמצא לה „חברה" אחת שלמה, אשר מדור לדור, בלי הפסק, תהיה „נושא תמידי מיוחד" לכח הצדק לעמת כל שאר הכחות השולטים בעולם; אשר מרצונה הטוב תקבל עליה את „העבדות" הזאת, להשאר עד עולם תחת הממשלה המוחלטת של רעיון יחידי ולהמצא בעבורו במצב מלחמה תמידית עם מנהגו של עולם. ואת המשרה הזאת, הגדולה והנשגבה, אך לא יפה ומכובדה, ראו הנביאים (כדרכם תמיד לראות את חפצם הפנימי כאלו כבר ישנו במציאות בעולם החיצוני) על שכם אומתם הקטנה, באהבתם אותה. אידיאלם הלאומי היה לא „ממלכת כהנים", כי אם „מי יתן כל עם ה' נביאים" להיות גם הוא מצדו לכח מקורי, כח הצדק, בתוך ההרמוניה המורכבת של החיים האנושיים בכלל, כמו שכך היו הם עצמם בתוך החיים הלאומיים שלו ביחוד („על פרשת דרכים" צד 221).

כל היודע את טבע האידיאליסטים המופלגים לראות את אידיאלם הם מרומם ומנושא בפי מפלגת האנשים החביבה להם והיודע עם זה עד כמה אחד־העם מוקיר ומכבד את הנביאים, יראה בדברים הנזכרים לא חקירה על־דבר התיחסותם של הנביאים לרעיון הצדק המוחלט ולעמם, כי אם עיקר תמצית האידיאל של אחד־העם עצמו.

חפץ הוא אחד־העם לראות את עמו הבזוי והשפוי נמצא „במצב מלחמה תמידית עם מנהגו של עולם". הוא שם „על שכם אומתו הקטנה באהבתו אותה" את „המשרה הגדולה והנשגבה הזאת". „אידיאלו הלאומי" של אחד־העם הוא לא „ממלכת כהנים", כלומר לא ממלכת אנשים בינונים, כי אם „ממלכת נביאים", כלומר אנשים החיים ומתים בעד התגשמותו של רעיון הצדק המוחלט.

כמה אהבה, אמונה ובטחון צריכים להיות בלב האיש בשביל שיראה בעם של סחרנים ותגרנים „עם נביאים" בעתיד...

הדבר מובן: הרצון מביא לידי אמונה. רוצה הוא אחד־העם למצא תוכן לחיי עמו, רוצה הוא למצוא תוכן נשגב

לצרותיו, רוצה הוא לראות בו את העם המביא גאולה לעולם...

יש אשר מבין אחד־העם עד כמה רחוק הוא העם הזה לעת־עתה מהיות נושא אידיאלים, עד כמה אין כל זה יסוד היסטורי־מדעי ברור, כמה מן הסוביקטיביות יש בזה, והוא מסתיר את עיקרי אמונתו, כובש את „גבואתו", מסבר את האזן ב„מלים שהתרוקנו מתוכן"...

„אלמלי קמו עתה — יאמר אחד־העם שם עוד — נביאי ישראל מקבריהם והתבוננו על תוצאות פעולתם בכל רחבי ארץ, לא היתה להם אפוא כל סבה לישב בשלוה ולשמוח בנצחונם. אדרבה, עתה, אחר נסיון ארוך של אלפי שנה, היו מכירים עוד יותר את הצורך המוחלט במציאות נושא תמידי מיוחד לרעיונם הכללי, היו מתמכרים מפני זה עוד יותר לרעיונם הלאומי, וברגש עוד יותר בוער מאשר לפנים היו שבים וקוראים עתה: „מי יתן כל עם ה' נביאים".

דבר שאין צריך לאמר הוא, כי מה שהיו הנביאים עושים „אלמלי קמו עתה מקבריהם" עושה אחד־העם עתה...

אידיאלו זה של אחד־העם, עם כל רוממותו וקדושתו, איננו מרגיע את רוחי. השאיפה הכבירה הזאת, עם כל אצילותה והודה, איננה מספקת לי.

מלבד מה שהאידיאל המוסרי לבדו איננו נותן תוכן שלם לחיי עמנו. מלבד מה שקשר „עם־נביאים" עם מרכז רוחני בארץ ישראל דוקא יש בו מעט מן המלאכותי, הנה חסר באידיאלו של אחד־העם עיקר אחר גדול, והוא רעיון ישועת ישראל בהוה...

לו הייתי מבעלי המלים, כי אז הגדתי לך, אחי, כי במקום שאתה מוצא את רומנטיותי, שם אתה מוצא את ריאליותי. עכשיו שאיננו חפצים להתהדר איש לפני רעהו במלים, כי אם להבין ולהביע את כל מה שבעומק הלב, הריני צריך לבאר לך את היחס שבין התיחסותי לאדם בכלל ובין התיחסותי לישראל בפרט.

כמו שכבר הגדתי לך, אין אני יכול להסיח את דעתי בשום אופן מן האדם הממשי וצרותיו הממשיות. עם כל זה אין אני יכול להסיח דעתי מישראל הממשי ומצורותיו הממשיות.

מרגיש אנכי את כל תקפו וגדלו של צער ישראל הזקן, מרגיש אנכי את כל הכאב ההיסטורי, יודע אנכי היטב צערם

של אבות, יודע אנכי את כל הטרגידיה הנוראה שבחיינו, אך כל זה אינו פוטרני בשום אופן מלשום עין על צערו של ישראל החי ומעונה ומדוכא עתה בכל רגע ורגע.

לא רק קיומו הרוחני של עמנו מוטל בספקנה, כי אם גם קיומו הגשמי; ובהיות יקר לי קיומו הגשמי כקיומו הרוחני, אי־אפשר לשכוח גם־כן, כי אם אין גשם, אין לרוח אחיזה...

אחד־העם עצמו אומר במקום אחד: „סגולה מיוחדת היא למלחמת הקיום, שהיא עצמה נותנת לכל חי, בדרך התפתחותו, את כלי נשקו הנחוצים לו וראוים לו לפי מעמדו בעולם: קרנים לשור, כנפים לעוף, אינסטינקט ידוע לדבורה, שכל ובינה לאדם, ותכונות ומדות ודרכי חיים מיוחדות לכל עם ועם לפי מצבו ויחוסו לעמים אחרים. בדרך כזו רכש לו גם עמנו, במלחמתו הארוכה בעד קיומו, תכונות ומדות ודרכי חיים המתאימות למצבו בארצות גלותו ומסוגלות להגן עליו מפני חצי השנאה והקנאה השואפות לכלותו בכל רגע. מן המקור הזה יצאה הסבלנות בלי גבול, יצאה אחדות הצבור עם ריבות היחידים, יצאו כל ה„חברות" השונות והמשונות, יצאו כל מעשי הצדקה והחסד של צבור ושל יחיד, ובכלל, כל אותה האורגניזציה החזקה מבפנים וכל אותם הדרכים, הידועים בשם „שתדלנות", כלפי חוץ" (עפ"ד צד 21). הנה כן מבינים אנחנו, שבימי הדורות התיכונים נוסדה אורגניזציה חזקה שהתאימה לתנאי החיים אז, אבל ימי הדורות התיכונים כבר חלפו ועברו. התנאים אחרים לגמרי, הסביבה אחרת לגמרי, הכל נשתנה לגמרי, הכל נתחדש לגמרי, ולעם ישראל אין אורגניזצה חדשה, אשר תהיה במקום האורגניזציה החזקה הישנה. בימי הדורות התיכונים ובמאות הקרובות להם היה בחיי ישראל כח מאחד ומסדר שלם, ומה יש להם עתה?

אחד־העם משיב על זה: „חבת־ציון". אבל היש בכח חבת־ציון על־פי מושגו הרגיל של אחד־העם, כלומר השאיפה לברא בארץ ישראל מרכז רוחני, ולו גם תהי השאיפה חזקה מאד,—לברא אותה האורגניזציה הדרושה? האורגניזציה הישנה הקיפה את כל חיי היהודי מיום הולדו ועד יום מותו, והשאיפה הזאת, שלרוב איננה בורורה גם למדברים בה תמיד, מקומה באיזו פנה מסותרת בלב...

בני עמנו רבים בארץ גליציה. נהנים הם מפרי שווי הזכויות, זרובם עניים ואביונים גמורים. יען מה? יען כי לא דאגו בעד קיומם החומרי הכללי בסדר ובמשטר.

כי יגלו בני עמנו מאחת הארצות, כי יציקו להם, אנה יפנו? אנה ינוסו?

כי יצא חוק חדש באיזו ארץ לאסור על היהודים את הפרנסות שכבר החזיקו בהן, מה יעשו? א"ש בשר זרועו יאכלו.

בימי הדורות התיכונים ובמאות הקרובות להם התפתחה מפלגה שלמה של יהודים תלוים באחרים, הלא המה: רבנים, דיינים, שמשים, שדכנים, חזנים וכו' וכו'. המפלגה הזאת היא עתה מפלגת עניים גדולה מאד.

מספר הלומדים והמתלמדים רב מאד מיום ליום, אבל רק אחד מאלף מוצא את לחמו בכבוד, והמותר יכתב בספר הקבצנים... החקים המעיקים שבכל הארצות מראים את פעולתם הרעה ביחוד על העניים. העניות מתרבה מיום ליום במדה מבהלת מאד מאד.

לא רק כי אין בקרב היהודים כל סדר ואחדות, כי אם גם אין כל הבנת הצרכים והענינים הכלליים.

שם עם ישראל נודע בגוים לעם המסחר, עם חרוץ, עם מאוחד ומסודר. העמים מתאמצים להחלץ מן הקונקורנט הגורא הזה. הם מיסדים כתות מדיניות נגדו, מיסדים אגודות מסחר נגדו, אגודות להספקת צרכי החיים וכו' וכו', ומה יעשו היהודים?

במקום אחד כתב אחד־העם על־דבר שלילותו של יל"ג: „הכנה זו (לעבודה לאומית גדולה) אינה יכולה ואינה צריכה לצאת מתוך מלחמה שלילית: אינה יכולה, מפני שהשלילה לא תוליד את התכונות החיוביות, המוסריות והחברויות, החסרות לנו; ואינה צריכה, מפני שאפשר לה לבוא בדרך יותר טבעית מתוך „חבת־ציון" עצמה, כלומר לא מתוך אותה חבת־ציון שנמכרת בשוק במחיר קצוב, ואף לא מתוך זו, שאינה אלא הסכמת השכל בלי שרש עמוק בלב, כי אם מתוך „חבת־ציון" הממלאה את הנפש בתור יסוד היסודות, בתור מרכז הרוח". (בהקדמה לספר „עפ"ד").

עפ"י גדר זה, לפי דעתי, על חבת־ציון לדאג גם לתקות עמנו החמרית, שהרי עליה לתקן הכל.

במקום אחר יאמר אחד־העם: „דבר אין לחבת ציון עם צורת הפרט" (עפ"ד צד 29). ההנחה הזאת מצד עצמה נכונה היא מאד, ואולם התולדות שאחד העם מוציא מזה אינן נכונות לפי דעתי. דבר אין להבת ציון עם צרת הפרט, לפי שעל חבת

ציון לדאג לכלל קיום עמנו. אבל במה דברים אמורים, בנוגע לכל פרט במה שהוא פרט: אין לחבת ציון דבר, למשל, לאיזו משפחות בודדות המבקשות להן מנוחה, ואולם לא בנוגע לצרת הפרט במדה שהוא חלק מן הכלל. שאלת האיקונומיה של עמנו בכלל שאלה לאומית כללית היא. בה תלוי קיום עמנו, לכה"פ, כמו בשאלת המוסר הלאומי, השפה, הספרות וכדומה.

„מניח אני לו (לסופר אחד, שאחד־העם משיב לו שם) אלה השגגות המקריות, אך לא אוכל להניח לו את שגגתו היסודית בערבו יחד שני מושגים שונים וכו'. לו הבדיל בין המושגים האלה כראוי, היה מבין מדעתו, כי חובבי־ציון, בהיות כל מטרתם רק הצרכים הכלליים, אינם אלא אנשים נפרדים, כיתר אחיהם, בכל הנוגע לצרכים הפרטיים של אישי הכלל, לאותן הצרות שהוא קורא „חיי שעה", ולא היה בא עלינו כמו כן בטענה אחרת מעוררת שחוק: „כי רק אחד אחוז ממאה מכל המון בית ישראל ילך להשתקע בא"י, וצ"ט חלקים ישארו פה", — לפי שהיה מבין מדעתו, כי את ה„אחד" הזה האחוז ממאה אנו מבקשים ובו אנו רואים תשובה לשאלת הקיום של הכלל, ולא באותם צ"ט חלקים של „המון בית ישראל", כלומר המון פרטים רבים אשר ישארו פה. „היקף העגול כולל המון נקודות רבות, אבל רק הנקודה האחת אשר במרכז היא „הנשמה" המחיה את כלן" (שם).

בדברים האלה יש הרבה מן האמת והרבה מן הפלפול. אמת הוא, שאין „חבת־ציון" מצד עצמה צריכה להתעסק בפילנטרופיה, לפי שנושאה הוא „חיי עולם" ולא „חיי שעה", אבל הרבה מן הפלפול יש בענין ה„מרכז" וה„נקודות". אחד־העם שוכח, כי אם נניח לצ"ט חלקים למות בעוני ומחסור לא יועיל כל „מרכז". נניח, כי ה„אחד" ייסד את ה„מרכז" המקווה ואת הצ"ט חלקים נעזוב לנפשם, — קיום עמנו מה תהא עליו? עד שיבנה ויכונן המרכז הרוחני לא ישאר מ„המון בית ישראל" איש.

שמא תאמר: המעט שבארץ ישראל ישאר לפלטה גדולה, אף אני אשיבך: אז ישאר לא עם ישראל, כי אם איזו כת קטנה...

בסוף מאמרו „אמת מארץ ישראל" אומר אחד־העם: „לו

באה בי באותה שעה (בשעה שעמד אצל „הכותל") רוח ר' יהודה הלוי ויכלתי לקונן כמוהו על שבר בת־עמי, היתה קינתי מתחלת לא „ציון", כי אם „ישראל". — בדברים האלה יש מחאה עזה נגד אלה, שציון היא אצלם קודם לישראל, כמו לו נוצרו ישראל בשביל ציון ולא ציון בשביל ישראל. אבל, כמדומני, שגם אחד־העם עצמו שוכח לפעמים לא־רחוקות את הדברים האלה, והוא נותן משפט הככורה לציון, כלומר לאידיאל המפשט, על ישראל הממשי הדל והרעב, הסחוף ומטולטל...

במקום אחר מגדיר אחד־העם את חבת־ציון באופן זה: „שאיפה חיה בלב לאחדות האומה, לתחיתה והתפתחותה החפשית, לפי רוחה על יסודות אנושיים כלליים" (עפ"ד צד 116). גדר יותר עמוק ויותר רחב לחבת ציון לא אוכל לצייר לי, אבל מתוך הגדר הנפלא הזה אנו צריכים להוציא תולדה זו: מתוך שאיפה חיה בלב לאחדות האומה צריכה לצאת פעולה מסודרת ומאוחדת בנוגע לכל חיי העם בחמר וברוח. מתוך שאיפה חיה בלב לאחדות האומה צריכה להברא אותה האורגניזציה אשר אמרנו, שתקיף את כל חיי היהודי בכל אשר יפנה. אין דבר, אשר תוכל חבת־ציון, או כפי מה שקוראים לה עתה „ציוניות", לותר עליו או להוציאו מגבולה. הציוניות צריכה להיות כח־יוצר גדול, כח מקורי, אשר יכונן ויבנה את בנין האומה ממסד עד הטפחות. את הכל היא מחיה ומהוה, ממנה יצא הכל ואליה ישוב הכל.

אם הציוניות היא תנועה חיה באמת, עליה להיות כמעין המתגבר. עליה להגביר חילים, להרבות פעולה ועבודה מסודרת מיום ליום. אם תצמצם עצמה רק במקצוע אחד, או לא תהיה עוד תנועה לאומית, כי אם פרכוס לאומי...

אם תצמצם הציוניות את פעולותיה רק בדיפלומטיה, אז אולי תעלה בידה להושיב מיליון אנשים במשך שנים רבות בא"י. הרבה כח, מוח וממון יאבדו בני ישראל על זה, והעם אשר ישאר באירופה יתעה כצאן על ההרים.

אם תצמצם הציוניות את פעולתה רק בענינים רוחניים, ולו גם אם תצרף לזה ישוב מתון בא"י, הנה עד שתבנה „ציון" יאבד „ישראל"...

אם תצמצם הציוניות את פעולותיה רק בהטבת המצב

החומרי של עמנו, אזי לא תהיה עוד למקור אור וחיים לעצמות היבשות, אלא לתגרנות בלבד...

אם תאחז הציוניות מעט במה שקוראים דיפלומטיה, מעט במה שקוראים קולטורה, מעט במה שקוראים אירגונומיה, כמו שהיא עושה עתה, תאבד דרך וסוף סוף לא תעלה בידה כלום. „עד שתבוא הנחמה, תצא הנשמה". העם יהרס מהעדר פעולה מאוחדת ומסודרת חיה וחזקה. כל אחד ואחד מאתנו פונה לבצעו, אבל תנאי החיים קשים ממנו ואנה אנחנו באים?

על הציוניות לחרות על דגלה: „אחדות האומה ובנינה ותחיתה, לפי רוחה, ועל יסודות אנושיים כלליים" ולעבוד הרבה מאד בכל המקצעות השונים, שיש להם יחס לזה.

אם תהיה הציוניות חלק — לא תועיל מאומה, אם תהיה מעט מכל — תעלה חרס בידה, אם תהיה הכל או תצליח.

ה.

אחי!

יש חזיונות ידועים, אשר אין בכח ההרגל להחליש את הרושם החזק, אשר יעשו עלינו. אנחנו רואים אותם אלפי פעמים, ובכל־זה אנחנו מתרגשים, מתפעלים ומשתוממים למראיהם כמו בפעם הראשונה.

אחר החזיונות החם בנוגע אלי הוא חזיון המון בני עמנו בהקבצם יחד. בכל פעם ופעם בהכנסי לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ובשומע עיני על המון המתפללים, הלומדים והמדברים, הנני מתרגז ומתפלץ למראה כל אלה הפנים החורים והכמושים המפיקים מורך־לב, ערמה והכנעה. כשאני מסתכל היטב באלה הלחיים הצומקות, באלה העינים המפיקות ליאות ועיפות רבה או פחד היום הבא, מין תוגה משונה מעיק את לבי.

ולפעמים בראותי את כל ההמון הרב הזה מטה אזן לשמוע דרשת איזה דרשן חדש, בראותי עד כמה כל אלה מצפים לישועה ושואפים לשמוע דברים טובים, דברים נחומים, — לבי מחשב להשבר מרוב יגון וחמלה.

כל אלה האנשים אמללים, אמללים מאד. כל תנועה ותנועה מתנועותיהם מעידה על זה, כל מבט ומבט ממבטיהם

מעיד על זה, כל הגה והגה היוצא מפיהם מעיד על זה...

ויש אשר נדמה לי, כי כל אלה האנשים לא ראו פני שמש, כי כל האנשים האלה גדלו במרתף אפל, ומבעד לחרכי המרתף הם מבקשים לראות פני שמש, אך לא ידעו איה מקומו.

כשאני רואה איש פרטי מאחי בני עמי, אני רואה אותו עצוב, שמח, מפחד, מקוה וכדומה, הכל לפי הזמן והמצב. אבן כשאני רואה קבוץ המון בני עמי, ביחוד כשהם פונים אל איזו נקודה ידועה, אז כל השממון והעמל אשר בחייהם פנימה בולט ונכר על פניהם. הנני רואה ונוכח, כי מעולם לא חיו האנשים האלה חיים פשוטים וטבעיים, מעולם לא חשו ולא הרגישו אמץ ימי־העלומים, נעם האהבה, בטחון החיים, זיו העולם.

והשאלה המתעוררת בלבי למראה כל זאת בכל פעם ופעם, היא אחת השאלות הנשאלות וחוזרות ונשאלות אלפי פעמים, למרות כל הפתרונים והתרוצים הרבים: רבונו של עולם! מי הוא האשם בכל זאת? מי הוא, אשר הרע לכל אלה?

כשאני קורא בספרי סופרינו החדשים הנוגעים מעט או הרבה ביגוני עצב ובשאלות כגון אלה, הנני חודר לתוך נפש הסופרים, שמח למצוא בהם אחים לצרה ומקוה למצוא בדבריהם איזה ישע ומרפא. אך לפעמים אני נוכח, לדאבון נפשי, כי לא אשר יציק לי יציק להם.

אחד מן הסופרים החדשים האומרים לחדור לתוך הלב הישראלי וחותרים את כל היגון שבו, הוא מ. י. ברדיטצבסקי. שומע אני את קול בכיו ובוכה עמו, שומע אני את קול אנחתו ונאנח עמו. אך כשאני קורא את הפתרונים השונים, שבהם הוא אומר לפתור את שאלת קיומנו, ואת הרפואות השונות, שבהן הוא אומר לרפא את מכאובינו, הנני נוכח פתאם, כי שנוי־דעות גדול בינינו.

קורא אני את דברי ברדיטצבסקי היפים:

„אינני יודע מה היה לי, אבל עצב־ישראלי שכמוהו לא הרגשתי מתמול שלשם בא ודופק על חלון חדרי הבודד.

שם על יד שלחני הקטן, בחדרי הקטן ובעולמי הקטן, אני יושב ומקשיב את נכאי הגוי הישראלי ואת עצבו הארוך משנות דור ודור...

וכלם, כלם, בנעריהם ובזקניהם, בגדוליהם ובקטניהם, כלם כלם באים שירות שירות וחונים על יד חלוני.

ופניהם מספרים לי דברים שלא שמעתי, בעיניהם אני רואה דברים אשר לא ראיתי.

ועל הכל מרחף כעין אפל עמוק וצער־עולמי, שמעינו לא הרגשתי ולא חשתי גם בשרש נשמתי.

ועל הכל אופל — אלהים בוכה על בניו שגלו מעל שלחן אביהם, אלהים מתאבל על אשר עשה את האדם ושאר החי למינהו.

אין אני יודע מה לי! איננני יכול נשוא עוד את העצב הארוך, את קללת החיים הרובצת עלינו ועל נשמתנו. איננני יכול לנשוא אותי ואת חיי הכתובים מעבר מזה ומעבר מזה רק במעשה אבות שאינם סימן לבנים...

איננני יודע מה זה היה לי ולרוחי, כלי אני סר וזעף, כלי עצב וכלי צער.

והצער שלי אינו צערי, צערי לחוד וחיי לחוד, כי אם צער כל הגוי שלנו, צער הגוי הרב שנעשה צערי." (סוף ספר "ערכין", הוצאת "צעירים").

והריני זוכר שעות רבות כאלה גם בימי חיי, שבהן נדמה לי, כי הנני רואה פני כל בני עמי המעונים והמדוכאים שבכל הדורות והזמנים. כלם יחד כמו מראים לפני את מכאוביהם היותר גדולים, את פצעיהם היותר אנושים, את היגון הקודר שבלבותיהם, כל מיני החרדות והבהלות שבהן בלו טפחות ימי חייהם, כל מיני הצרות והמצוקות שסבלו, כל מיני אכזריות מציקיהם, מעניהם ורודפי נפשותיהם. הריני משתתף בצערו של אותו הסופר, והריני נכון לשפוך דמעות עמו יחד על שברנו הגדול מני ים.

אבל הריני קורא עוד שם: "ואנחנו נשפלנו לרוב על ידנו בעצמנו, על ידי חטאינו הרוחניים הפנימים, שאצלנו היו לטובים, רק לדברים טובים.

אנחנו אשמים בעינינו, במצבנו ובכל אשר לנו, אנחנו המתנו בקרבנו כל החי וכל נשמת החיים.

אנחנו הפרחנו את נשמתנו על ידי הכתב והמכתב לגמרי, על ידי שברי דברים המונחים בארון.

יש אשר צעקה גדולה ומרה חפץ אני לצעוק במחנה ישראל, לתקוע ולהריע חפץ אנכי בכל כחי ונשמתי: הסירו את הנכר מקרבכם, הסירו מכם את אשר נתתם לכם."

ופה אני צועק: לא, אדוני ברדיטצבסקי! לא! לא אנחנו אשמים, כי אם הם! הם אשמים בכל אשר קרנו! הם, האכזרים, חייבים בכל הרעה אשר מצאתנו! הם הם אשר שפכו את דמנו כמים, הם אשר הרבו חלליכו בכל זמן וזמן, הם גם עשונו ללא עם!

ועל לבי עולים דברי המשורר: "לא לך החרפה, כי אם למעניך"...

מדוע, תמה אני, מדוע זה חפץ ברדיטצבסקי, כי נביט בהכנעה של כבוד על כל מיני התקיפים והאכזרים? מדוע נרדוף גם אנחנו את אשר ירדוף אלהים? מדוע נחשוב, כי המנצח הוא גם הצדיק והחכם? מדוע נחשוב, כי חרפה היא להיות מוכה ואין כל חרפה להיות מכה?

כשאני קורא חקירות ברדיטצבסקי על "הספר והחיים", על "הספר והסיף", על "הם ואנחנו", על "יפיפותו של יפת" וכדומה, הנני רואה בהן מנדנציות ידועות שמקורן ידוע לכלנו, מנדנציות שנוכל להסכים להן באיזו מדה, אבל במאמר שהבאתי אין כל חקירה ודרישה, כי גם השתפכות שירית, ובכן אני מתפלא לראות אותו הסופר, אותו ברדיטצבסקי המרגיש מצוקת ענות עמו באופן המורגש רק לנפש רכה ומתפעלת, תולה את הקולר בצואר עמנו, בעון "הכתב והמכתב" ו"שברי לוחות"!...

רשות נתונה לחוקר לטעות. הטעות היא אחת מתנאי החקירה. "אין אדם עומד על דברי תורה, אלא אם כן נכשל בהם" — אמרו הקדמונים. איני מתפלא הרבה על ברדיטצבסקי, אם בתור "חוקר" הוא נמשך יותר מדאי אחר שטחיות דברי ניטשה וכדומה, אבל על ברדיטצבסקי המשורר אני מתפלא: מדוע לא הגיד לו קול האלהים אשר בלבו, כי בהגותו נכאים על שבר בת עמו, עליו להביע או קללה נמרצת לכל אלה השודדים, אשר הגלוהו גלות אחר גלות, וירגיזו את מנוחתו וישדדו את רבצו בכל עת ובכל שעה, או בעת התרוממות הנפש מיוחדה, בעת "הסליחה לכל", רחמים רבים ועם זה גם אהבה עצומה לעלוב הנצחי? מדוע לא הרגיש אז ברדיטצבסקי, כי שבר בת עמו מביא הוא תולדות כח האגרוף שבחוץ, וילך לנוע על ה"ספר"?

הוי מנדנציות! מנדנציות!

גדול כחן של טנדנציות עד שהן משפיעות הרבה גם על נפש חזוה ומשורר. הן מקלקלות את הכל, מחללות את הקדש שבשירה ומשחיתות את כל היופי והתפארת שבה.

כשנכנסו בני יעקב לארץ הקדש, אמר להם אביהם: „הסירו את אלהי הנכר מקרבכם". כשהמשורר נכנס בהיכל השירה, עליו להיות מה ש הוא, עליו להסיר מקרב לבו את כל מיני הרעיונות ש הרכיבו בו אחרים, עליו לשמוע הד דפיקות לבו.

ו„לב בשר חדש, יאמר עוד ברדיטצבסקי, דרוש לתת להם, נשמת חיים, אויר חיים ואופק של חיים".

כן, אדוני, לב בשר חדש דרוש לתת להם וכו', אבל הכל תלוי ב„אופק של חיים"; כשישתנו תנאי החיים שבהם נתונים בני עמנו, אז ישונה הכל לטוב, אבל לא עתה...

עתה רע מאד!...

„אבל שם בסתר נפשי, יאמר עוד ברדיטצבסקי, אני מתיאש לעתים ואיני מאמין עוד בתחית העצמות היבשות...

שם בסתר נפשי אני מתעצב רק על שלדי הדורות שלנו, אשר נחנטו וישכבו למעצבה בקברות הספרים"...

גם אני, אחי, מתיאש לעתים ואיני מאמין עוד בתחית העצמות היבשות... גם אני מתעצב „על שלדי הדורות", אבל לא „אשר נהנטו וישכבו למעצבה בקברות הספרים", אלא אשר לא ראו חיים ואור באשמת התקיפים והאכזרים.

„שם בפנימיות הויתי, יאמר עוד ברדיטצבסקי, אני מרגיש את סבל־נחלתי, סבל חיי ונשמתי שגורשה מעדן אלהים זה ימים רבים.

ואת אשר אין אני סובל—אנכי אוהב תכלית אהבה, את אשר חפץ אנכי להרוס - איני יכול להרוס...

שם בין הקברות שלנו חפץ אנכי לנטוע אלוני בשן, עצים עושי פרי. להחריב את הקברות שלנו אני חפץ ולהביא באדמתנו חיים חדשים יפים ונחמדים למראה; אבל באותה שעה, דוקא באותה שעת חרבן, אני מרגיש שירת שלדי המתים הקבורים וגם הרמה שלהם אומרת שירה.

בידי אני הורס, ומרגלי אני מסיר נעלי, כדי שלא לגעת באדמת קדש שלנו.

לאחד אני חפץ בפנימיותי, לברוא גוי חדש ואנשים, ואני קרוע בנשמתי קרע לדורות...

ועוד הפעם לא ישאר לי רק העצב הפנימי, רק הצער הפנימי והנכאים הפנימים.

לבדד אני שוכן, שם בירכתי חדרי הקטן, שם בירכתי עיר זרה ואינה זרה... ואני עצוב עד עמק נפשי, עד עמק חיי, עד סוף עולמי"...

נוראה היא באמת הטרגידיה, אשר יעלה לפנינו המשורר בזה. הוא חפץ לברוא גוי חדש, גוי שלם, ולבו הוא קרוע לקרעים. הוא שואף למרחב־יה—ומרגיש בלבו סבל ירושת כל הדורות שאינו יכול להמיש את צוארו ממנו. הוא קורא לשנויי הערכין, לחיים חדשים שבחדשים, והוא עצמו מרגיש בקרבו קדושת הציציות והתפלין ושופרו של איל. הוא שואף לגאולה שלמה, לחירות נפשית גמורה, והוא נושא עליו עול „ספרי היראים"...

בכל מקום שברדיטצבסקי נוגע בצרה הנפשית הזאת, בת־שירתו משמעת קינים הגה והי: „כל מחשבותי, כל הגיונותי והריסותי,— יאמר ברדיצבסקי בסוף ספרו „נמושות",— נהפכים לי לפעמים בפני, כחם עז, כחם להרהר אחרי הכל ולשנות הכל; כחם להשליך בכף הקלע ערכי דור דור, משואות דור דור ואמונתו של דור ודור; אבל אם הם המנצחים—אנכי המנוצח, אם הם לוקחים—אנכי הנני החסר."

„ואני הגבר, הנני רואה עני בשבט שלי; הנני מרגיש רצועות מחשבותי כמו מלקים גם אותי; הנני מרגיש לפעמים, כי שולח אנכי יד בנפשי."

„ונפשי מלאה יסורים לא אוכל להביעם, לבי יקרע מכל הצער הגדול שלנו והתהום אשר בצערנו."

„להרוס קברים אני חפץ ולעדור עצמות; אבל העצמות המה עצמותי והקברים מיטב קברי."

הדברים דברים חזקים והתמונה תמונה פואיטית נשגבה המביעה את צערו של הרוצה לבנות את החדש, בעוד שנפשו הוא מלאה ישן, את מסירות הנפש של האיש המבין, כי אם יצליח האידיאל שלו, אז אין מקום גם לו לעצמו, ובכ"ז הוא שואף רק לקיום האידיאל.

על־דבר ה„קרע" שבלבות ה„צעירים" ועל־דבר הטרגידיה שבזה עוד אשוב לדבר עמך במכתבים הבאים. לפי־דעתי, נקודת־הכבד שבה במקום אחר לגמרי. עתה אשוב אל הצער הישראלי.

„הבו לי נבל וכנור, יאמר ברדיטצבסקי בסוף ספרו „ערכין"

שם, — ואשיר לכם שירת נכאים, שירה לדורות, לדורי דורות.
הבו לי גבל וכנור, ועל נהרות בבל אשיר לכם שירת גוי הולך
ואינו הולך. —

ונכאים תשמעו בשירתי, נכאים של דממה ושל עצב לפני
הסער ...

והסער בא יבא ויאחז בציצית ראשכם, הסער בא יבא עליכם
ועל־כל אהלי יעקב למקטן ועד גדול, למגדול ועד קטן.

הבו לי גבל וכנור. לא! תופים, מצלתים תנו לי, קערת
השמים וארזי לבנון תנו לי, ואת שירת העולם חפץ אני לשיר,
שיר החרבן ושיר התהו.

כי יום לד' צבאות על כל ארזי הלבנון, על כל שמיא
וארעא, על כל החיים וצללי החיים.

ואת החיים אנכי אוהב, גם אל עליון אינו יכול לסלוח
מיתתם.

נעשה אדם בצלמנו! נעשה גוי בצלמנו! והגוי אובד עדי
עד, אובד ומצטער, מצטער ואינו בוכה, אינו יכול לבכות ...

הבו לי חלל קטן, ושם בירכתי האדמה אלך ואהגה בו את
נכאי, את נכאינו".

והקינה הנפלאה הזאת במינה, באה רק בשביל „הספר"
והתאבנות העם על־ידו, בעוד אשר ראויה היתה לבוא וצריכה היתה
לבוא על צרתם הנצחית של בני ישראל ועל דמם אשר נשפך ביד
כל פריץ ועריץ.

ו.

אחי!

כשאני מברר לעצמי את התיחסותי לדעותיו של ברדיטצבסקי,
הריני מוצא, כי יש בה מעין התיחסותי לאידיאל המוסרי הלאומי
של אחד־העם.

ברדיטצבסקי אומר על דבר יחוסו לספר „על פרשת דרכים"
כדברים האלה: „מיום שאני קורא בספרים לא קראתי בשום לב
במקצוע שאלת ה„ערכין" בעולמו של ישראל דברים של טעם
כאלה, שיחד עם רחשי הכבוד שהרגשתי בלבי למשפטם הבטוח,
התעוררה בי התנגדות נמרצה להרבה מחשבות, אמרים והגיונות
שהן הן גופי תורתו; והן הן הכריחו את רוחי לבא לידי

החלטות אחרות בנדון הדברים האלה". (ספר „ערכין" צד 20).

אני כשאני לעצמי איננני רואה מצד ברדיטצבסקי „התנגדות
נמרצה" ל„גופי תורתו" של אחד־העם, מפני שרואה אני, כי
קרוב לאותה העת, שבה כתב ברדיטצבסקי בשבחו של הסיף [1],
כתב גם בשבחם של ר' אברהם המלאך ושל ר' יוסי שותק [2];
רואה אני, שקרוב לאותה העת, שבה שפך ברדיטצבסקי את כום
חמתו על ה„ספר", הבין גם את הרוממות שב„שר התורה", ואף
גם רואה אני, שאותו ברדיטצבסקי המתנגד „לרעות אחד־העם
בסתר ובגלוי" נכנע לפני תכונתו המוסרית הנשגבה של
אחד־העם [3].

לא ניגוד אני רואה כאן, כי אם הבדל, כלומר לא
תכונות הפכיות אני רואה כאן, כי אם תכונות שונות זו
מזו ולא הפכיות בהחלט.

אני הייתי רואה ניגוד עיקרי בין אחד־העם ובין ברדיטצבסקי
אם הייתי רואה את אחד־העם מקים ומאשר תמיד את היסוד
המוסרי וברדיטצבסקי כופר בו בהחלט, ואולם רואה אנכי את
ברדיטצבסקי לא רק מתפעל לפעמים מרוממות בעלי המוסר, כי
אם גם מדבר לפעמים בשבח בעלי מוסר פשוטים, בשבח בעלי
מוסר שבסלבודקה [4]...

אין כאן אלא הבדל בדעות, שמקורו בהבדל נפשי. אחד־
העם הוא בעל תכונה מוסרית; ברדיטצבסקי הוא בעל תכונה
אסתיטית. אחד־העם לוקח לו לאמת המדה את הצדק; ברדיטצבסקי
לוקח לו לאמת המדה את היופי ואת הגדלות. על פי זה נבין,
כי במקומות שהמוסריות והאסתיטיקה נפגשות, שם שני הסופרים
הנזכרים יכולים להיות בעלי דעה אחת, ורק במקומות שדרכיהן
שונות, אז יהיה ביניהם פירוד של דעות.

הריני מוצא את גילוי שכינתו של ברדיטצבסקי בדבריו
אלה:

„הכל עומד על הגמור, על המלא, על הגדול ונשגב מאתנו
וקומתו הזקופה.

על המלא ועל הגדוש!

---

1) בכמה מקומות מספרו „נמושות" ועוד.
2) „ספר חסידים" הוצאת „תושיה".
3) עיין מאמרו של ברדיטצבסקי „דור ודורשיו".
4) „על הפרק" צד 52—59.

צאו וחשבו מה שתחפצו, היו מה שתהיו, קטנות בל יראה ובל ימצא בכם ובכל גבולכם. התכשרו לגדלות המוחין!

כי גדול אלהים..." („נמושות" צד 26).

אני רואה בדברים אלו את הנקודה המרכזית שבחייו הפנימיים של ברדיטצבסקי, וממנה אני מביט על הסתירות הרבות והתכופות שבספרו. מושג ה„צדק", אף כי גם הוא מתחלף ומשתנה לפעמים, בכל זה איננו עלול לידי שנויים תמידים ורצופים כמושג ה„גדלות". יש אשר יראה ברדיטצבסקי גדלות מיוחדת באותה הגדה המספרת על־דבר „שר התורה", שכל ימי חייו היו רק עיון והשגה ושלאחר מותו „בהיותו קרוב לזיו השכינה לא יכול לפנות לבו מתורתו" ושגם „בעת אשר גדל הרעש בפמליא של מעלה (בעד התנגדותו לתורת הבעל שם טוב) עמד מבלי נוע, עמד וחזר על משנתו ופומיה לא פסק מגירסא", ושגם אחרי אשר ענשוהו כי יבוא „מדי שבת בשבתו ברדת היום לשמוע תורת י ש ר א ל", הנה „אור יקרות יעטוף את כל המסובים הדבקים בהשגת אין סוף ומלאכי מעלה שטים ובאים להקשיב הד אלוה מתורת י ש ר א ל, ואותו צדיק תמים אינו מסית דעתו ואינו פוסק ממשנתו..." [1].

יש אשר יראה ברדיטצבסקי גדלות מיוחדה באותו צדיק ששתק ארבעים שנה חסר אחת; יש אשר יראה גדלות מיוחדה במסירות נפשו של ר' רפאל מברשד, ויש אשר יראה גדלות מיוחדה במסירות נפשם של הני בריוני...

מתוך הנקודה המרכזית הזאת יוצאת גם התיחסותו של ברדיטצבסקי לימים שבהם חטאו ישראל.

„אנו מכירים, יאמר מר ברדיטצבסקי במקום אחד, את ר א ש י ת ישראל וקדמותו הטהורה רק מספרי התורות, והדעות נצחו אותו, לחמו עמו, רדפו אותו עד תרמה; ועל כן נקל הדבר לטעות ולחשוב שטהור זה אי־טהור היה, רע היה, תועבה היה. אבל עלינו להפשיט את הדבר מעט ממה שנאמר עליו, עלינו להציג לנו חיי בני ישראל ה„מורים" כמו שהם, בתומתם, בעוזם, ברגש הטבעי שהיה בהם.

והחיים הללו, לפני מתן הכתב, מה יפים, מה רמים, מה נאוים, ומה עוזים, מה חזקים, מה טובו אוהליך יעקב...

---

1) „ספר חסידים" הוצאת „תושיה".

התם והתמימות לפני מתן „טוב ורע", לפני מתן הדעת וחקי החיים, לפני התגברות המוסרי על רגשות החיים הבריאים, כל אלה יתנו לחיי בני ישראל מין יופי טבעי, שאולי אין ערוך לו בכל תולדתו המאוחרה." („ערכין" צד 59).

הכל יוצא ממקום אחד, הכל יוצא מהתיחסות אסתיטית אל העולם.

עתה שים נא אל לבך, אחי, כי על־פי הדברים אשר הריצותי לפניך בענין הגדלות והקטנות מצד אחד והצער מצד אחר (מכתב ד'), אין אני יכול למצוא מרגוע גם בשאיפותיו של ברדיטצבסקי, כשם שאינני יכול למצוא מרגוע באידיאל המוסרי הלאומי של אחד־העם.

התבונן, אחי, בדברי: „איננני יכול למצוא מרגוע". איננני אומר, כי הנני כופר בדברים כאלה, כי הנני מתנגד להם. הנני אומר, כי כל זה אמת רק מאיזה צד, מאיזו בחינה...

כשאני קורא את דברי שניהם, הנני חושב בלבי: אמנם צדקתם בבחינה ידועה, אבל עדיין לבי מהסס...

הנני מרגיש את כל תוקף הרגש המכאיב של הרואה לפניו עם „של מיני ברואים הנשמעים מדור דור לתפקידה מיוחדה חיצונית ולחוק כללי שאיננו חותך חיים דוקא". הנני משתתף בצערו על „כי כל ההרגשות הרמות, המחשבות הגדולות, הרצון והחפץ; כל מה שיפעם בלב אדם באשר הוא אדם בעל נפש חיה, משכלת ורוצה; כל החיים והמונם, צרכי הנפשות ויתרונם, הכל הכל בשאון המונו, בסערת רוחם, בצרכם להתפשט, נשתתקו מפני עול הספר... מפני הספר דהיום, דמאתמול,— וכלנו בנערינו ובזקנינו, בנפשנו ובמהותנו, ברגשותינו ובמחשבותינו, ברצוננו ובמגמותינו ובחלומותינו, הרי אנו חיים רק לפי מה שנאמר וכמו שכתוב." („ערכין צד 38). יש בדברים האלה הרבה מן ההגזמה וההפלגה, אבל גם על מעט האמת שיש בזה ראוי לקונן...

הנני מבין את עקת לב הרואה לפניו את ספרותנו החדשה והנה „רובה היא רק כעין פשרה ותווך, כעין צרך לאנשים שקרקפתא דילון מנח תפלין ובכל־זאת רוצים להיות בקיאים במילי דעלמא" (שם צד 87).

הנני מבין ומרגיש את כל זאת, אבל כשם שהאידיאל המוסרי של אחד־העם איננו מרגיע את רוחי, לפי שאין בו, כפי שהוא לעצמו, מקום לישועת ישראל בהוה. כן אין אנחותיו ותקותיו

של ברדיטצבסקי מרגיעות את רוחי, מפני שהן רק אסתיטיות, רק מופשטות, רק כלליות, ואינן כוללות גם השתתפות בצרותיהם הממשיות של בני ישראל...

אין אני בא בעקיפין על ברדיטצבסקי בשביל זאת. לברדיטצבסקי נאוה תהלה, כי הוא מה שהוא בכל עת ובכל שעה. דבריו נובעים תמיד מעיקר תכונתו, להם אחיזה בשורש נשמתו הפואיטית־אסתיטית, אבל אני, כשאני לעצמי, יש אשר יכאב לבי מאד על זאת.

אינני מוצא, לדאבון נפשי, בכל קינותיו וצעקותיו של ברדיטצבסקי, שיצטער בצערו של כל שמואל, כל חיים וכל זלמן ממש, שיכאב לבו על עניותו של היהודי היושב בערי התחום המטופל באשה ובנים ואינו יודע כלל מאין ימצא לחמו, שיכאב לבו על צרת נפשו של היהודי הנודר מכפר לכפר ומעיר לעיר ולא ימצא מנוח, שיצטער בצערה של היהודיה הרצה כל היום ככלבה מודחה, ואחר עמל כל היום תביא לבניה במרתף אפל פרוסת לחם יבשה; בצערם של כל אותם החולים ובעלי המומים המעונים ומדוכאים הממלאים את כל ערי התחום בסבת התנאים הרעים; בצערם של כל אותם הצעירים המבקשים חיים ואור, וכל השערים סגורים לפניהם...

אם היה ברדיטצבסקי מרגיש את כל זאת, היה מדבר גם אז על דבר „החיים החדשים" ועל דבר „הערכים החדשים" וכדומה, אבל לא היה רואה בהם חזות הכל. בלבו היו מתגנבים אז ספקות מעין אלו: אולי אין אזנים קשובות לערכי זיים חדשים מפני שעיקר החיים אין לנו? אולי אין מקום לדברים המפארים ומגדילים, מרחיבים ומעמיקים את החיים, בעת אשר אין כל אפשרות לחיות ולהתפרנס אפילו כעורב וככלב?

עבדי אנן ובחשוכא שרינן. אחרי כל הדעות ההומניות שהרעישו את העולם, הננו עדיין מרמס לכל. אחרי כל השאלות והחקירות, ההצעות והדעות, הוכוחים ודברי הריבות, אחרי כל הפולימיקה של סופרים וההתפלספות הרבה של חכמים מצוינים בדבר „שאלת היהודים", הננו גם כיום בהרבה ארצות כמעט משוללי זכיות אדם.

הננו אומרים „שמים חדשים", „שמש חדשה", אבל אלו הדברים אמורים רק לאלה שראו כבר את „השמים הישנים" ו„השמש הישנה"...

„אבותינו אמרו נשינו טובה, אנו אפילו בעינינו לא ראינו"...

אולי יש במדה ידועה בדברי כבושים, שאנו מדברים לעם על־דבר הטבע והיופי וכו', מעין לעג לרש...

הנני שונה עוד הפעם את דברי. אינני מתנגד כלל וכלל לעיקר תחית העם על ידי התרוממות אסתיטית. יודע אנכי, כי הרבה דברים צריכים תיקון מבפנים ואפשר להם שיתקנו בדרך זו, יודע אנכי כי בהיבשת הנוראה שבחיינו אשמים גם אנחנו בעצמנו הרבה וכו' וכו'. אבל לבבי יכאב בראותי כי תולים הכל בזאת, ורק בזאת, כמו באמת הכל בידינו והכל עשינו אנחנו בעצמנו.

ניטשה אומר במקום אחד: יש אשר דברי איזה איש אינם מוצאים חן בעינינו, לא מפני שאיננו מסכימים להם בעמק הלב, כי אם מפני שהנעימה שבהם נאמרו אינה ישרה בעינינו...

ארבעת ספרי ברדיטצבסקי, שהוציאו „צעירים", מלאים קינים ותוכחות, ובכל אלה אין אף קינה אחת על דמנו אשר שופך בידי תקיפי כל דור ודור, ואין אף תוכחה אחת על פני רשעי ארץ הרומסים אותנו גם היום כחומר חוצות.

יודע אני, כי ישיבוני: כבר הרבו לקונן על צרת עמנו מחוץ. הקינות והתוכחות כלפי חוץ לא יועילו מאומה. צריכים אנחנו לעורר אבל על צרת עמנו מבפנים.

אבל סלחו נא לי, רבותי, ההתאוננות וההתמרמרות אינן תלויות בבחירה. קינות כאלה צריכות היו להתפרץ בהכרח מלב אוהב וכואב...

קובל אני על ברדיטצבסקי שהוא רואה עון ואשמה רק בנו, רק בספרתנו, רק בעברנו, רק באדיקותנו בקולטרתנו העתיקה, כאלו מלבד זאת הכל טוב ויפה, כאלו מלבד זאת היינו יכולים לחיות ככל עם ועם, כאלו אין כל מונע ומעכב בדבר מצד יתר אחרים אלינו בכל דור ודור...

יש אשר לא יבוש לאמר: טרייטשקי זכאי!... [1])

יכול אני לשאת ולסבול כל פרדוכס, אבל אינני יכול לסבול בשום אופן כשמצדיקים את התקיף רק מפני שהוא תקיף.

ז.

אחי!

במכתבך האחרון אלי אתה כותב לאמר: „רואה אני

---

1) מאמר „צוררי ישראל".

מדבוייך, שלא רק מודה אתה בתכונתו האסתיטית העצומה של ברדיטצבסקי, כי אם גם חושב אתה, שכל דברי ברדיטצבסקי, הסותרים לפעמים לא רחוקות אלו את אלו, מקורם באותה התכונה האסתיטית העצומה. עתה אשאלך והודיעני: מדוע אין בדברי ברדיטצבסקי תביעות והשתקעות בחזיון אחד פואיטי רם ונשא? מדוע אנחנו רואים את ברדיטצבסקי מתהפך מצד אל צד בכל רגע ורגע? מדוע רוחו מרחפת על פני כל הענינים והמעשים?".

„אתה אומר, כי רוחו של ברדיטצבסקי מבקש אך גדולות ונשגבות, ומדוע אנחנו רואים אותו לפעמים מחטט בקטנות ובא לידי שמחה ולידי צער מתוך דברים שאין להם כל ערך?".

„אולי ה„קרע" שבלבות אנשים כברדיטצבסקי האשם בכל זה?"

הפגם הזה שאתה רואה, אחי, בהתיחסותו של ברדיטצבסקי אל ענינים שונים, מקורו לא ב„קרע" שבלב ברדיטצבסקי, כמו שאתה כותב וכמו שרגיל ברדיטצבסקי עצמו לבאר, כי אם באחדותו ובשלמותו היתרה.

דברי יראו בעיניך כפרדוכס מוזר מאד. על איש המתאונן תמיד ש„לבו קרוע לגזרים", ושבאמת רואים אנחנו כי רגשות שונות ושאיפות שונות מאד מושלות בו, אני אומר שאחדות יתרה בתכונתו, ולא עוד, אלא שבשביל האחדות הזאת עצמה הוא בא לידי סתירות גלויות תמיד — הא כיצד?

אני קורא כאן, אחי, בשם „אחדות יתרה" את התמכרותה של הנפש לאותו הדבר החביב לה באותה שעה באין כל כח אחר מפריע ומתנגד לזה, באין כל כח אזר עוצר מושל ומנהיג, באין כל כח אחר מבקר ומברר את הצורך והתועלת או את התוכן הרוחני האמתי שיש בדבר ההוא.

ברדיטצבסקי נמשך היום, למשל, אחר רעיון זה שגדלו ויפיו לוקח את לבו, מחר אחר רעיון אחר, אבל באותה שעה שהוא נמשך אחר הגודל והיופי שבאיזה רעיון, איננו נותן לעצמו דין וחשבון ברור מזה. הוא נמשך אחריו בכל אש חומו, בכל תוקף התלהבותו, בכל עוז רגשותיו ובכל סערת חושיו. למחר יחשוב ברדיטצבסקי: „דלמא אפכא?", אבל באותה שעה לא יחשוד שיש לחשוב כן. אם היה חושב מעין זה באותה שעה, לא היינו רואים בדבריו אותה הודאות, אותה ההחלטה, אותה ההתנפלות הרבה [1]) על כל מי שיעוז לחשוב אחרת — שאנו

1) ברדיטצבסקי אומר בראש ספרו, כי איננו תוקע מסמרות בדבריו. יש

רואים בהם עתה. לו היה כח מבקר ושולל בלבו באותה שעה, היה מרצה את דבריו בסגנון אחר לגמרי.

מה שיחסר לברדיטצבסקי הוא לא האחדות, כי אם השניות, כלומר אותו הכשרון לבקר שאיפות עצמו, לפון באמתת משפט עצמו, להיות בעומד ממעל לכל הדברים שהנפש נמשכת אחריהם, להיות כשופט רמים את כל עלילות המתפעל והמתרגש שבנו, להתיחס אל כל המעשים שאנחנו בעצמנו עושים, אל כל ההרגשות שאנחנו בעצמנו מרגישים, אל כל המחשבות השונות שאנו בעצמנו חושבים, כי הן הן עצם האמת, במין חשד מיוחד, במין ספקנות מיוחדה...

מנדלי מוכר־ספרים אומר במקום אחד, שיש בקרבו שני מיני מנדלי: מנדלי השוטה ומנדלי הפקח. מנדלי השוטה נמשך אחר כל דבר־הבל, מתרגש ומתפעל ומלא שמחה מכל דבר, אבל מנדלי הפקח משיבו: שוטה שבעולם! וכי אין אתה יודע שכל זה הבל־הבלים?

יש אשר נוכל להטיל ספק גם בנחיצותה של הפקחות הרגילה, שלרוב אינה באה אלא במעות ה„שכל הבריא" או אותו השכל שניטשה קורא לו בשם ה„שכל הקטן של האדם", כלומר הספקן המעשי, המכחש בכל דבר שאין בו תועלת גלויה ומורגשת, שמוזרות לו כל אותן השאיפות היותר נשגבות שבנפש, התכונות היותר נאצלות שבה. אבל יש פקחות אחרת, פקחות נשגבה מאד. הפקחות ההיא מבינה את חכל, מבינה היא את כל הגודל והתפארת שבאפקטים שונים; אך באשר היא בעצמה עומדת מעל כל־זאת, שומרת היא את הנפש ומלמדתה להבדיל בין אידיאל ובין תעתועי־הבל, בין האידיאל והמציאות, בין העולם הפנימי ובין העולם החיצוני.

ברדיטצבסקי נעלה הרבה על הפקחות הרגילה. צדיק הוא מאד בריבו אתה. הפקחות הזאת היא המכוצת את האדם ומצמצמת אותו בגבולים צרים במדה זו שיהיה למין בריה היראה לחיות, המפחדת תמיד מכל צעד ומכל תנועה יתרה, החוששת

אצלו גם פרק מיוחד שנושאו „ברי ושמא—שמא עדיף". במקום אחד הוא אומר גם בעצם דבריו, כי עדיין הוא מסופק בדבר. אבל סגנונו התמידי הוא כאלו הוא מגלה עצם האמת. הננו פוגשים לפעמים בדבריו פרזות מעין אלו: „אגידה לכם את אשר יקרה אתכם באחרית הימים"; „ישמיע לכם שופרו של משיח". וכדומה.

תמיד, פן תזיק בדרך הלוכה, פן תגרום איזו רעה, אבל חסר הוא ברדיטצבסקי גם אותה הפקחות הנשגבה, אותה הפקחות שהיא בנפש האדם מעין „השנחה עליונה", אותה הפקחות האומרת: „צרתוסטרא הוא משורר, וככל משורר עלול הוא לכזב"...

מה שיחסר לברדיטצבסקי הוא בקורת־עצמו. יודע הוא לבקר מחשבות אחרים ומעשיהם, יודע הוא לראות את כל הקטנות שבשאיפותיהם, את כל ההבל שבחייהם, אבל כשאיזה דבר מוצא חן בעיניו הוא, אינו יכול להתרומם גם על־עצמו, כלומר על שאיפותיו עצמו, על נטיותיו עצמו באותה שעה. אי אפשר לו להתחלק ולהתפרד, אי אפשר לו להיות שנים כאחד, אי אפשר לו להיות מבקר ומבוקר כאחד...

רבים רואים „חסרון" בשניות שבלב אנשים כפֶּצֶ'רין. „כי — יאמר פצ'רין — שני אנשים: אחד חי במלוא מובן המלה הזאת והשני חושב ושופטהו". בודאי טובה מצד עצמה השאיפה לברוא אנשים שלמים. אבל לפי מצב החיים עתה אי אפשר לו לאיש שחי באמת ושחשב באמת שלא יהיה בלבו מעין אותה השניות, שלא יצטרך לשופט עליון בקרב נפשו פנימה...

השניות הזאת חיה בלב אנשים גדולים כבירון, פושקין ולרמונטוב וכדומה, והיא מצד אחד אחת הסבות להטרגדיה הנוראה שבחייהם, אבל מצד אחר מוסיפה להם עושר רוחני ומרוממתם על כל המעשים. התכונה הזאת, שאמרנו שהיא בעיקרה בקורת־עצמו, חסרה לברדיטצבסקי לגמרי, ועל־כן אנחנו רואים בדבריו אותה ההתפעלות מכל דבר המוצא חן בעיניו באותה שעה העוברת כל מדה, אותה הדבקות העצומה מאד בכל דבר שהוא מאמין בו באותו הרגע, אותה התכונה העלולה להתפתות בנקל, אותה התכונה הבוחרת לה אלהים חדשים בכל רגע ורגע.

הלא שמעת, אחי, מפי זקני החסידים, כי פעם אחת שאל הרב ר' לוי יצחק מברדיטשוב את הרב ר' שניאור זלמן מלאדי: מדוע אינכם אומרים „ושמרו" בתפלת ערבי שבתות? הלא בכל עת ועת שבני ישראל אומרים „ושמרו", מיד נעשה „יריד" גדול בפטליא של מעלה?

— וכי צריך אני לבקר את כל יריד ויריד? — השיבו הרב מלאדי. עיקר חסרונו של ברדיטצבסקי הוא, שהוא חפץ לבקר כל

יריד ויריד, שאינו יכול להתגבר על תשוקתו והתפעלותו בכל עת ועת, שאינו יכול לשקול תמיד את השבר שבצד זה נגד ההפסד שבצד אחר, הטוב שבצד זה נגד הרע שבצד אחר, הגדלות שבצד זה נגד הקטנות שבצד אחר.

הנה, למשל, — הסיף. ברדיטצבסקי מתפעל מן ההוד והתפארת שבגבורת לוכדי ארצות. הוא שם לנגד עיניו את קטנותם ואפסותם של אחיו בני ישראל מוגי לב כשפן, והוא אומר: „ישנה עת לאדם ועם, שעל חרבו יחיה, על כחו, על אגרופו, על עוז חיותו; והעת הזאת היא עת העוז, עת ההתקימות, עת החיים בעצם הויתם. וישנה עת, שבה הרוחני דוחה יותר מדאי את הכח החמרי והממשי; ואז היא עת הירידה והחלישה, עת אפיסת החיים העיקריים והתליה באויר..." (נמושות צד 20).

אם היה ברדיטצבסקי נותן לעצמו דין וחשבון ברור מהרגשותיו ומהתפעליותיו, היה אומר לעצמו: הן לא האכזריות מצד עצמה מוצאה חן בעיני (לו מצאה חן בעיני האכזריות מצד עצמה, כי אז כרעתי על ברך לפני הנמר ולא לפני גבורים לוכדי ארצות), כי אם הגבורה. אותה הגבורה, שאינה חוששת להיי עצמה ולחיי אחרים, אותה הגבורה, שכל העולם ומלואו משחק הוא לה, אותה הגבורה שהיא למעלה מן הכל. אתבונן נא בחיי הגבורים עצמם, האמצא בהם אותה הגבורה המוצאת חן בעיני אם לא?

אם היה ברדיטצבסקי מתחיל להטיל ספק בהוד שבגבורה, היה מוצא אחר־כך מעין מה שאמר ניטשה בעת שרצה להבין את הדברים כהויתם, שה„אכזריות אינה אלא אֶסתֶטיסמום". אותה הגבורה המהוללה כל־כך, לרוב, אינה משלמות שבנפש, כי אם מחסרונה, כלומר מחסרון הרגשת אחדות כל החי ומצטער, מחסרון ההבנה והחרגשה שגם אחרים בעו חיי.

אם היה ברדיטצבסקי מעמיק בדבר עוד, היה מתבונן שאותם הגבורים המהוללים שחיי אחרים משחק בעיניהם, הנה כאשר תבוא אליהם הרעה, יש אשר ירעדו ויפחדו יותר מכל הי אשר על פני האדמה. הנה נפוליון, למשל, אומר למטרניך: „אתה לא היית איש צבא. בעיני איש צבא כמוני חיי מיליון נפש אדם אינם שוים כלום"; — אבל אל נא נשכח, כי בבוא איזה אסון פתאם על נפוליון עצמו, אז לא ידע את נפשו מפחד. כל הותרנות והגדלות שבנפשו היו רק בנוגע לחיי אחרים, אבל לא בנוגע לחיי עצמו. בנוגע לחיי עצמו יש אשר נראהו פחות, שפל ונבזה.

ניטשה רואה בנפוליון „התגשמות מה שלמטה מן האנושיות ומה שלמעלה הימנה". אם נביט דרך השפופרת המגדלת של ניטשה, נדמה כי אמנם כן הוא, אבל אם נרצה להבין לפעמים את האמת כמו שהיא, או נהיה מוכרחים להודות, כי בנוגע ל„מה שלמטה מן האנושיות" אמנם כן הוא, אבל בנוגע ל„מה שלמעלה מו האנושיות" אין זה אלא הפרזה והפלגה.

יכולים אנחנו לצייר לנו תמונה נשגבה מחיי נפוליון, יכולים אנחנו לראות בו מעין „אדם עליון", יכולים אנחנו לשית הוד והדר על התמונה הזאת, יכולים אנחנו להסתייע בדברי הֶגֶל, למשל, שקרא לנפוליון בשעת נצחונו בשם „רוח העולם", בדברי היינה על נפוליון וכדומה, אבל כשאנו לעצמנו עלינו להודות על האמת, כי תמונתו של נפוליון, כפי שצייר אותה הֶגֶל, למשל, היא נבונה יותר...

יכולים אנו ללכת הלאה ולחשוב באופן זה: האינסטינקטים של החיה שבאדם נחלשו הרבה על ידי עבודת הקולטורה של אלפי שנה, אבל עדיין כח האינסטינקטים ההם רב, ויש אשר יתפרצו החוצה בכל תקפם. איש ממשפחה לוחמת ומתנפלת תמיד נוחל הרבה מן האינסטינקטים ההם; ויש אשר על פי חוק הנחלת הנטיות השונות לא רק מדור לדור, כי אם גם מדורות רחוקים מאד, יולד איש כזה באינסטינקטים של חיה ממש. על פי זה נוכל לחשוב על־דבר נפוליון באופן כזה: נפוליון, נצר ממשפחת לוחמים ושופכי־דמים, נולד על־פי כח האטַאַביסמום באינסטינקטים של נמר ממש. לאינסטינקטים של הנמר נלוה שכל איש בעל כשרון. האינסטינקטים של הנמר וערמת האיש חברו להם יחדו ויוציאו מליוני בני אדם לטבח...

הנח לפנינו משל אחר — החסידות. מפליג הוא ברדיטצבסקי בשבח החסידות ואומר: „האדם בעולם החסידות הוא אדם עומד למעלה מזמנו ומקומו, מחוגו ותנאיו, ואינו בן דורו לבד או בן הדורות שקדמו לו; כי מחבק הוא זרועות עולם ומסתרי החיים. בתקופת החסידות הגיע למדרגה, שעם כל היותו קשור בשלשלת התולדה הארוכה והיותו נתון בקולטורה עתיקה קבועה ומסוימת, שכבר המציאה לו פתרונים לכל השאלות בחייו ובעולמו ונתנה לו מושגים מוגבלים לכל אותם הדברים, אשר יתיחס להם בחמר וברוח, ואשר הוא תוהה תמיד על קנקנם ויש לו צורך לדעת אותם ואת מהותם, — הוא מרגיש את עצמו בעולם זה כקטן שנולד

בקרקע בתולה וחדשה, שעדיין לא נעשתה מדרס למדרך כף־רגל. ואחרי כל החקים והמשפטים, התורות והמסורות, הדעות והמחשבות שכבר מצא כל איש חסיד בכל־מקום בתור דברים נמסרים מפה לאזן או קבועים במסמרות הכתב והמכתב שלא ימושו מפיו, הרי הוא מוצא עוד בחיים ובעולם שלפניו פנים חדשים וחיים חדשים, חיים שבאו אליו לא מתמול שלשום, — ו„החיים החדשים" הללו באו אל קרבו כהתעוררות של מעלה, כ„תרועת אלהים", אלהים בורא ומחדש את עולמו ואת בריותיו ושופך עליהם מל ילדות חדשה" (מאמר „נשמת חסידים"). כלנו יודעים, כי הרבה דברים טובים בחסידות, כי ראויה היא להרימה על־נס בבחינות ידועות, אבל עלינו להזכיר תמיד גם את הצד השני של המטבע, את מנהגי השטות שהביאה עמה, כי אשרה וקימה את הבערות, כי בסבתה ועל ידה הרבה אנשים מאחינו אדוקים בכל ההבל אשר נחלו מאבותיהם, כי מחזקת היא את ידי הצבועים והנוכלים, כי משלחנה נהנים כל הני מלחכי פנכא וכו' וכו'. *)

באמנות רבה ונפלאה מאד ברדיטצבסקי מספר את ההגדות הנפלאות על־דבר ר' אברהם המלאך, ר' רפאל מברשד, ר' ישראל מריזין בעל ה„תפארת" שבחסידות וכדומה, אבל שוכח הוא, כי ר' אברהם המלאך והדומים, כפי שהם לעצמם, לא היו כלל אותם שברדיטצבסקי מצייר אותם לו בדמיונו. אחר כל מה שנרבה בשבחם, הנה היו בעלי נשמות גבוהות, ואולם היו מוגבלים מאד בשכלם ומשוקעים יותר מדאי בנחלת אבות, אשר לא יכלו להמיש צוארם ממנה.

הנה, למשל, האחד המיוחד שבתלמידי המגיד ממיזריטש, הוא הרב מלאדי. קוראים אנחנו את דבריו ואנחנו משתוממים לפעמים על העומק והגדלות שבהם, מתפלאים אנחנו לראות את האיש הנפלא הזה יורד לתוך עומק השגת ה„אין־סוף" ומקיף הכל בעיונו ובהרגשתו, אבל אי־אפשר לנו לשכוח מצד אחר, כי האיש ההוא היה מצד אחר לא רק מחמיר גדול, לא רק מאשר ומקיים את כל הדקדוקים ואת כל דקדוקי הדקדוקים עד אין קץ ותכלית, לא רק נעדר כל חשד קטן שבקטנים באמתת כל המסור והמקובל, לא רק קורא את התורה בצרופי צרופים ורמזי רמזים, כי אם גם מאמין בכל מיני אמונות־הבל בנחושים וסגולות וכדומה.

*) בהשקפותי על החסידות בא שנוי עצום מאז.

אותו האיש, שהבין והשיג „כח הפועל שבנפעל", „דבקות החלק בכל", „גלוי האלהות במחשבת האדם", לא התרומם בהשקפתו על החכמות והמדעים על כל יתר בני דורו. הוא מתיר אותם ללמוד רק למי שעושה אותם קרדום להפור בהם או לומד אותם בשביל לדעת מה להשיב וכו' כהרמב"ם והרמב"ן.

הרבה מן הגאונות האמתית יש בהבעש"ט ובנכדו הר"ג מברסלב, אבל על־אודות הראשון כתב ברדיטצבסקי מעט בערך ואת זה האחרון לא וכר ב„ספר חסידים" שלו.

לא על ציוריו הפואיטיים של ברדיטצבסקי על־דבר חיי אבות החסידות אני דן. הציורים בכל אופן מלאים גודל והוד. על מה אני דן? על מה שאיננו מזהיר את הקורא, שאיננו אומר בפירוש, שכל־זה אינו אלא בבחינה ידועה, שכל־זה אינו אלא ציורים פואיטיים, שכל־זה אינו אלא בנוגע להסתכלות, לקדושה וכדומה.

הנה לפניך משל שלישי — בעלי המוסר שבסלבודקה. מבין אני ומוקיר מאד את כעסו של ברדיטצבסקי על בעלי־הבתים היראים תמיד מכל דבר ש־ש בו משום טהרה והתרוממות, אבל אם היה ברדיטצבסקי מוכשר לא רק להתפעל ולכעום, כי אם גם לבקר ולהסתפק באותה שעה, היה אומר לעצמו: יקח אופל את כל אלה בעלי הבתים הטפשים והרבנים הצבועים, אבל בעלי המוסר שבסלבודקה לא טובים מהם. מוסרם של תלמידי ר' יצחק בלאזר, שיש בו מעין מוסרו של המגיד מקילם, גם הוא אינו שוה כלום. שואף אנכי לחירות הנפש, לשלמותה, גדלותה והתרוממותה, ולכל אלה אין מקום בלבות הלומדים דרושי ר' ישראל סלנטר, כמו שאינו בלבות הלומדים בספר ה„אורים ותומים" ו„קצות החושן".

ה.

אחי!

כשקראתי בפעם הראשונה את משפטי ברדיטצבסקי על „גדולינו" השונים, נזכרתי כי מעין זה קראתי באיזה מקום, כי התיחסות מעין זאת ידועה לי זה כבר.

השתוממתי זמן־מה: איפה קראתי בדברים האלה? איפה ראיתי מתיחסים באופן כזה לירבעם בן נבט, לכל מיני ה„חולקים", לשמאי, לר' אליעזר הגדול, וכדומה?

נזכרתי אחרי־כן, אחי, כי התיחסות קרובה לזאת של ברדיטצבסקי נמצאת בספרי הקראים.

„מציאתי" ואת הביאתני במבוכה. ברדיטצבסקי והקראים? ברדיטצבסקי ואנשים שאין בהם לחלוחית של פואיזיה?

נפלא הדבר הזה — ובכל־זה כן הוא. כל מי שקרא ספרי וכוחי הקראים, יודע כי מה שטוען קראי אחד נגד הרבנים איננו טוען השני. זה מצדיק את הצדוקים ואומר כי הקראים הם מבני בניהם, וזה אומר כי אמנם הצדוקים רשעים היו, אבל הם, הקראים, אינם צדוקים. זה אומר כי „סבל הירושה" שלהם הוא מיסודם של החכמים שלפני שמעון בן שטח, זה אומר כי בית הלל עוותו את הישרה, זה אומר כי חבריו של ר' אליעזר הגדול עשו בתורה כאדם העושה בתוך שלו, וכדומה. יגעתי למצוא איזו נקודת־פגישה בין דעותיו של ברדיטצבסקי ובין טענות הקראים והלך רוחם — ולא מצאתי. יש נקודת־פגישה בין דעות ברדיטצבסקי ובין ה„חסידות", מפני שהיא ביסודה שיטה דתית מרוממת את הרוח, אבל איפה נקודת הפגישה בין ברדיטצבסקי ובין כת דתית שהתפרדה בכל אופן לא מטעמים פואיטיים?

היחס שבין ברדיטצבסקי והקראות הובהר לי רק אחרי שהוברר לי תכונתו הרוחנית של ברדיטצבסקי.

שאיפותיו של ברדיטצבסקי מקורן תמיד בנפש נאצלה. אינני מוצא שום מקום בספרי ברדיטצבסקי, שתהיה נכרת בו איזו פניה, איזו ערמה, איזו צביעות. מקור כעסו תמיד בלב טהור, אשר לא יוכל נשוא כל שפלות וכל עבדות. אהבתו ושנאתו, התיחסותו לאנשים שונים שבתקופות שונות, משפטיו על גוי ואדם יחד, שמחתו, צעקתו, התלוננותו, התמרמרותו, תקותו, יאושו — הכל ממקור האידיאלים החיים בלבו. לכל דבריו תכונה נאצלת רוחנית, מין קדושה מיוחדה חופפת על כל דבריו. ניכר, שהכל באמת ורק באמת, שהכל עד עומק המהות, שהכל עד מיצוי החיות.

אפס, כאשר כבר כתבתי לך, אינו מוכשר ברדיטצבסקי מפני התפעלותו היתרה ליתן לעצמו דין וחשבון ברור. כשם שמטעם זה הוא נמשך אחרי דברים שאחרי עבור עת קצרה הוא עצמו רואה בטולם, הוא מתרגש על־ידי דברים של מה־בכך ומגדיל ומרומם מה שאינו ראוי כלל להגדיל ולרומם, כך הוא נכשל באבן נגף אחרת. בהתלהבותו היתרה, בכעסו ובקנאתו לרעיון הקדוש לו, יש אשר אוהב באויב יתחלף לו...

כל קורא מבין, הקורא ספרי ברדיטצבסקי, שהוציאו „צעירים", בלי כל דעה קדומה, מרגיש תכף, כי בעיקר לוחם ברדיטצבסקי נגד התאבנות העם על־ידי הספר. זה הוא העיקר — ואידך רק פרושא. דבריו במקצוע זה יוצאים לפעמים מגדר פובליציסטיקה והם מקבלים צורה פואיטית יפה מאד, צורה טרגית עצומה. מוצאים אנחנו בספרו דברים על־דבר השתקעות העם בספר כאלה: „כל העמק שבעולם הגדול, כל החיים הרבים שבו בסתר ובגלוי, בשמים ובארץ וכל צבאם וכל אשר יתרחש במעמקים; כל התפארת הרוממה והחיים היפים הספונים בו, המונחים בנו ומרחפים עלינו; כל השיחות הנאות וההרהורים של החיים הנעימים המונחים באויר, באילנות דשא, בהרים ובעמקים, ביערות ובגבעות, בסלעים, בנחלים ובימים; כל הרם והנשא, הנעלה והנשגב במפלאות תמים־דעים, בזיו השכינה שבחיים ושלל צבעיהם, — כל אלה חסרים לנו, אסורים לנו או טפלים המה לגבי האדם שבנו, לגבי המעשים והמצות, התורות והמדות, ההנהגות והאזהרות, השאלות והתשובות, הספקות והודאות אשר ימלאו את חיינו". („על אם הדרך" צד 29).

„וכשאני רואה, — מוסיף ברדיטצבסקי לקונן — במחזה הנורא הזה, איך שעוב גוי כלו את אלהי העולם... את הטבע אם כל חי ... את הטבע שבו ... כשאני רואה את כל הספרים והמחשבות הישנים, אשר מצצו את לשד דורות רבים שבנו, שהקטינו אותם, שגררו בעדם דרך ומלא החיים; כשאני רואה את הפרצופים הפנימיים של מיני האנשים האלה, אשר כצללים יתהלכו על־פני האדמה בקומתם הכפופה, בעוד ששם מחוץ אני רואה את כל עושר הטבע והעולם, את החיים המסורים לכל ואת היופי שבהם, אז נפשי מתפלצת ורוחי הומיה.

התקבצו הנה כל אנשי מזרח ומערב וראו טרגדיה נוראה, טרגדית עם גוע בעשרו, בעושר רוחניותו מצד זה ועניו מצד זה. — באו וראו אנשים שאסרו לעצמם להסתכל בהטבע, בהאילנות הנאים והנהרים הנאים.

באו וראו אם יש מכאוב כמכאובנו, צער כצערנו, אסון כאסוננו.

אין לנו טבע, אין לנו עולם, אין לנו חיים. אבדנו אותנו בעצמנו. אין לנו כלום על ידי המציאה שמצאנו אנחנו: לעלות על במתי עב ולהדמות לעליון".

על־דבר עיקר ענין התאבנות העם על־ידי הספר עוד אשוב לדבר עמך, אך בכלל כבר גליתי לך את דעתי, שיש בזה הרבה מן ההפלגה וההגזמה; אבל בנוגע לברדיטצבסקי אנחנו רואים, כי הוא מוצא בזה את כל המרירות שבחיינו, כל הרע שבהם, וכל „יאושו ותקותיו, תקותיו ויאושו" יסבו על ציר זה.

ואנחנו רואים אותו כורע לפני טפוסם של אנשים, אשר הם גרמו את ההתאבנות הזאת. הוא כורע לפני שמאי בנגוד להלל הזקן, לר' אליעזר הגדול בנגוד לחבריו. בשביל מה? בשביל שבראשון מצא את מדת הקפדנות, שמצאה חן בעינו באותה שעה, והשני אומר על כלי־זין, שהם תכשיטים לאדם. על־דבר הלל ושמאי הוא אומר: „הדור האחד והטבעי שלנו, של עם ישראל, שנקרא לפנים עז שבאומות, הוא דורו של שמאי, דור העוז והחיים, דור הדיקנות והקפדנות בהחיים ועוזם. דור שבו כאדם כעם הם בעצם טבעם, בעצם מעמדם, בעצם נפשם, בעצם הויתם. הדור השני הוא דורו של הלל, דור הרוך והענוה, דור ההכנעה תחת החיים, דור שהרוחניות היתרה מעכה עצם החיים ותמת אותו כלו ..." „אנו מקוים — הוא מסיים שם — שימי עוז ותגבורת החיים יבאו לעמנו. ואז בפי הכל יאמר: לעולם יהיה אדם מתלמידיו של שמאי, ואל יהיה מתלמידיו של הלל. דורו של הלל הולך, ודורו של שמאי בא." [1])

על־דבר ר' אליעזר הגדול אומר ברדיטצבסקי: „אבל עוד שארית עוז נשאר בימים האלה לפלטה, עוד ערך כחני אחד חי אז ברבי אליעזר, באותו האיש שהיה עשוי לבלי חת ולא נכנע לפני ההתקוממות המוסרית. והוא אומר: מותר לצאת בסייף ובקשת, מותר לאדם לצאת בהם ביום השבת, מפני שתכשיטים המה לו" [2]), והוא מסיים את דבריו שם באותה הפראזה שהיתה לשחוק וללעג בפי אנשים הרחוקים בכלל מריפלקסיות כאלה: „תכשיטים וגנאי, ר' אליעזר ואחד־העם, מאן מיניהו עדיף?"

ברדיטצבסקי שכח בהתלהבותו ובהתפעלותו, כי רק על־ידי מיני קעדנים כשמאי, שדחה את כל איש, אשר נועז לחשוב אחרת מאשר חשב הוא, באמת הבנין שבידו, בשביל אנשים כאלה שהעמידו את הכל על האותיות, הקבלה והמסורה, בשביל אנשים

---

1) „נמושות" צד 91.
2) שם צד 21.

באלה שמוטב היה להם ש„יחרב עולם ומלואו משיעבור איזה איש על קוצו של יו"ד", בשביל אנשים כר' אליעזר הגדול ש„לא אמר מימיו דבר שלא שמע מפי רבו", שמסר נפשו על הנוסח הרגיל והסגנון המקובל מכבר,—בשביל אנשים כאלה התאבן הספר ויהי לאשר הוא עתה.

בשעת מעשה נפסקה הלכה כבית הלל, כחברי רבי אליעזר הגדול, אבל כלנו יודעים רוחו של מי גבר בספרותנו העתיקה.

כשברדיטצבסקי בא לידי כעס, הוא בא תמיד לידי טעות. הוא צועק חמס, גוזר על ימין ועל שמאל, שואף להפוך את הכל, לתת לא רק ערכין חדשים ומושגים חדשים, כי אם גם ערכין חדשים לאנשים שפעולתם כבר נברת ומסוימת. אתה רואה גדלות בחיי הלל הזקן ודבריו הנשגבים, ואני אומר להפך, אדרבה, שמאי גדול. אתה אומר ר' אליעזר קנאי היה, ואני אומר להפך ר' אליעזר איש גדול היה. הוא שוכח באותה שעה, כי אין בקפדנותו של שמאי אף שמץ מן ה„תפארת שבגבורה", לפי שרק על־ידי האות המתה ולשם האות המתה היא באה וכי רבי אליעזר הגדול, אם גם וכה לשבח את כלי־הזין, אינו אלא קנאי פשוט ככל מקנאי קנאת ד' צבאות, הרבים מאד בתולדתנו.

וכאן הגענו לאותו היחס שבין הקראות ובין משפטיו של ברדיטצבסקי על אנשים שונים בתולדתנו. כידוע, הונחו ביסוד התנגדות הקראים, ביחוד מתחלת התפרדותם, לא דעות קבועות ועיקרים דתיים קבועים, אלא התנגדות נמרצה לגאונים ותורתם. הכעס הביא את הקראים לידי זה, שהתחילו לספר בשבחם של כל מיני ה„חולקים" בתולדתנו, והכעס מביא גם את ברדיטצבסקי לידי זה, אף כי מקור כעסו שלו שונה לגמרי ממקור כעסם של הקראים. הקראים תובעים עלבון עצמם ועלבון התורה הכתובה, וברדיטצבסקי תובע את עלבון העם מאת הכופים עליו הר כגגית...

הכעס הזה הביא את ברדיטצבסקי לידי פרדוכסים זרים גם בנוגע לנביאים. הוא אומר, שהנביאים הם הגורמים בכל רעת העם, כי הם זייפו את חייו וכו' וכו'.

מתוך דברים כאלה יכולים אנו להשוב, שברדיטצבסקי אינו מבין כלל מה היא היסטוריה ומה היא התפתחות היסטורית. הציור שהוא נותן לנו מחיי הנביאים הוא מעין הציור והמושג

שיש לנו מחיי הרבנים בדורות האחרונים. מתוך דברי ברדיטצבסקי אנו יכולים לחשוב, שאינו מבין כלל מה טיבם של נביאים בישראל, שאינו מבין כלל מה טיבו של האיש, אשר „דבר אדני היה כאש עצורה בעצמותיו" ואשר צעק מנחמת לבו: „אך שוא עם, אך שקר סופרים", שרוצה לכרות עם ישראל „ברית חדשה" אשר תכתב על „לוח לבם" והדומים לו. מתוך דברי ברדיטצבסקי אנו יכולים לחשוב, שהנביאים היו יושבים ועוסקים בתורה וידיהם מלוכלכות בשפיר ושליא.

עיקר ההבדל שבין ההשקפה המיתאפיזית הרגילה ובין ההשקפה ההיסטורית המדעית, על־פי דברי ניטשה בספרו „מענש־ליכעם אללצומענשליכעם", שההשקפה המיתאפיזית רואה את האדם בתור נצחי, בראותה שהאדם שבהוה יש לו תכונות ידועות היא מחלטת שהן הן תכונות האדם, תחת אשר ההשקפה ההיסטורית אומרת, שכל אלה רק תכונות האדם עתה, עתה ולא קודם, עתה אחרי שנויים רבים ואחרי מלחמת אלפי שנה ועוד.

כשאנחנו רואים איזה חזון היסטורי מוגבל, בעל המיתאפיזיקה מבינו על־פי תכונות בני אדם עתה ועל־פי מצבי החיים שבהוה, ואולם בעל ההיסטוריה האמתי, בהבינו את חליפות הזמנים והמושגים ומצבי החיים שבכל עת ועת, מבין את סבותיו באופן אחר לגמרי.

רואים אנחנו אנשים „שפרחה נשמתם מתוך לבם ונכנסה לתוך דברים שבכתב"; רואים אנחנו רבנים ות"ח סתם מקנאי קנאת הכתב, ואנחנו מקישים מזה על מה שהיה זה אלפי שנה, כאלו היו בלבות הנביאים אותם האינכטינקטים, הנטיות וההשקפות שבלבות הרבנים עתה.

ואנחנו הלא ראינו את ברדיטצבסקי עצמו מבין לכשירצה, כי „אלהי התורה אינו אותו של הנביאים ואותו של הנביאים אינו אותו של הכתובים" וכו' 1). יש בדבריו אלה הרבה מן ההפלגה, כדרכו, אבל בכל־זאת נכרת היא ההבנה, שלא כל הנראים לכאורה לאנשים שוים בעלי השקפות שוות, שוים הם באמת; נראה, כי מבין הוא כי אלהי הנביאים איננו כלל אותו של התורנים, ובכל־זאת הוא עושה את הנביאים לאחראים וערבאים בעד כל מה שנעשה ב„מאוחר".

---

1) „נמוסיות" צד 85.

הוא הדבר אשר אמרתי, כי מרוב שיחו וכעסו, מהתלהבותו אשר לא תדע כל גבול, הוא רואה לפעמים גודל ויופי בדברים של מה־בכך ומחליף אוהבים באויבים...

ט.

אחרי כל מה שדברתי אליך ע"ד אופן מושגותיו של ברדיצבסקי אמת הוא גם בנוגע לאופן יצירתו. כבמחשבותיו כן גם ביצירתו הננו רואים מצד אחד שאיפות כבירות, עושר־נפש, שפעת כחות, ומצד אחר חסרון בקורת־עצמו, חסרון הכשרון להתיחס לפעמים בשלילה לעצמו.

„מלמד שהיה הקב"ה בונה עולמות ומחריבן". האמן האמתי מדעת קונו יש בו. הוא מחריב הרבה עולמות, עד שהוא בונה אותו העולם המוצא חן בעיניו. העולמות החרבים מרחפים בתהו בדמיונו, אבל אינם באים לכלל יצירה קיימת, שלמה וגמורה, נראת ומוחשת.

עיקר חסרונו של ברדיצבסקי ביצירתו, שאיננו מוכשר להחריב עולמות ולבחור רק בעולם היותר יפה והיותר מתוקן. הכל מרחף לעיניו והכל הוא עורך על הגליון. הכל חי בדמיונו והכל הוא מציג לפנינו. לבי מרגיש הרבה ותופס הרבה, והוא חפץ להוציא את הכל לעינינו.

הרבה חש מר ברדיצבסקי והרגיש, הרבה טפוסים וצללים עוברים לפניו, הרבה שרטוטים וקוים הוא מצייר לו, ובכל אלה הוא רוצה לזכותנו. את הכל הוא חפץ למסור לנו.

שוכח הוא מר ברדיצבסקי, הבקי בקבלה ובחסידות, שצריך לצמצם את האור לפי מדת הכלים, שהרי כבר היה מעשה והכלים השתברו ויתבקעו מפאת שלא יכלו לסבול את רוב האור.

ואנחנו הלא כלנו רואים חזיונות רבים מאד מאד, רואים הפכים, ניגודים וסתירות על כל צעד וצעד, רואים מעשים רבים והמון בריות לאין תכלית, רואים דברים שונים ומשונים בכל אשר נפנה. הכל עובר בערבוביה לפנינו. הכל מסוכסך ומסובך. הכל מתפתל ומתפוצץ לארחות ושבילים רבים לאין קץ. ומה היא תעודת האמן? תעודתו הלא היא לברוא עולם מתוך תוהו,

להאיר עינינו ביצירותיו אשר ייצר, למען נוכל להציל טפוסים חיים וקיימים מתוך הערבוביה, לתת לפנינו צורות שלמות מתוך הקוים והשרטוטים המפוזרים והמפורדים.

ומה עשה ברדיצבסקי? הוא נותן לפנינו אותה הערבוביה עצמה, שאנו רואים בחיים. הוא נותן לפנינו אותם המקרים השונים והקוים והשרטוטים השונים, שאנו רואים אותם בכל עת ועת.

„משל למרגלית שנפלה בין החול; אדם ממשמש בחול וכוברו בכברה עד שמוצא את המרגלית, ומשמצאה הוא משליך את הצרורות מידו ונוטל את המרגלית".

עיקר חסרונו של ברדיצבסקי ביצירתו, שהוא נותן לפנינו את המרגלית עם הצרורות והחול גם יחד. אותו ברדיצבסקי, הנותן לפנינו לפעמים יצירות יפות ודקות מאד, נותן לפנינו גם המון דברים של מה־בכך, המביאים את הקורא רק לידי שעמום ובלבול.

אותו ברדיצבסקי, הכותב דברים כמו „מעבר לנהר", „בלעדיה" וכדומה, כותב גם את הרשימות הרבות, שהן מעין רשימות הבגדים הנתנים לכביסה, הלא הן רשימות „מעירי הקטנה".

אותו ברדיצבסקי, המצייר באמנות מהוגנה נפשות עשירות כ„נתן בר נתן", „מנחם", „יהונתן" וכו', אותו ברדיצבסקי עצמו יורד לפעמים לידי מדרגת בדחן פשוט חסר־כשרון.

שמעון שב„עיר" ברדיצבסקי נבדל מראובן. לזה שלשה בנים ושתי בנות, ולזה להפך, וכדומה. אבל כל זה יספר לך כל איש, שלא חלם מעודו להיות יוצר ואמן. שאל־נא את פי כל בן עיר קטנה לכל אחד ואחד מיושבי עירו, ויספר לך ממש בסגנון הזה: ראובן הארוך הוא בעל זקן צהוב, ולו אשה „בריה" גדולה, אך בנותיו עצלות; שמעון הקצר אשתו מושלת בו, יוסיל גוי מכה את אשתו וכו' וכו'.

אותו ברדיצבסקי, המצייר מעמדות־נפש מעין אלה:

„במורד ההר הנני מטייל ארוכות בבוא השמש, שם בקרית חנה רבן של החסידים איש „ישראל"... והשמש הולך שפי ומאדים שולי כפת הרקיע הנטוי על ראשי... גם כתמי השמים צפים כגלי שלג בים התכלת העמוקה ומתאדמים, והאדמה מתחת הלבושה ירקרק כהה שוכבת לבטח והאויר טהור ושלו, הכל שותק ושלו מסביבי.

לחזור על משנתי יצאתי — משנת ארבעים חסר אחת — ואני

מסיח דעתי להכתכל בההוד אשר מסביבי, מסיח אנכי דעתי לראות מה נאה ניר זהו מה נאים שפיים הללו! ולפתע נודע לי, כי מתחייב אנכי בנפשי...

בעל כרחי אני שב למשנתי, ואני עמל ללון ב„נימוקי הר"ן", בשאלה שאין עליה תשובה רק בזוהקו: אבל היצר הרע שבתוך מעי לא ינום ולא יישן, ועוד הפעם לבי הולך שבי למראה העולם אשר מסביבי. — והעולם מתאדם, במנוחה הוא שוכן ופורש צלליו למרחוק .. והאילנות הבודדים, הכרים הנרחבים, ראשי הגבעות שם למרחוק, העמים וכל צבאם, הכל, הכל מתאחד עם כל אשר בי, ולבי ילך שבי למקום שלא נודע לי עד עתה...

איפה אני נמצא עתה? איפה? הגיעה העת לתפלת ערבית" (בציור „בין השמשות").

„בחוץ יהום הרוח ולי יקצר המצע מהשתרע... הלאה הלאה רוחי ישאני, ואני מכהר לצאת.

היום רד, חדלה המית הרוח, שלות עולמים שוכנת בכל, והסהר יוצא יחידי בלבנת פניו. הכל נראה לי בפנים אחרים, הכל לא כתמול שלשם...

כבר התקדש היום ואני ממהר לבית הכנסת. בעצלתים הנני עולה על שלביו ובלב חרד הנני מתגנב פנימה. „לכו נרננה" נשמע קול הקהל, — ואני יראתי בפצותי, יראתי פן יראה על פני את אשר אתי, את אשר קרה לנפשי.

„והוא אלהינו ואנחנו עם מרעיתו", — ואני מהרהר ב„גוי ואלהיו", בסוד „ושכנתי בתוכם".

והם לא ידעו דרכי"... (בציור „גוי ואלהיו").

„בליל בהיר היה הדבר, בשלהי דקיץ. קרני הירח בלוית כוכבי השרת מאירים את השמים המהורים, וכל הקסם שבהם חודר מבעד חלוני בית אבי, והבית עומד בירכתי עיר קטנה ואנשים בה מעט, וכמו יד נעלמה מחזקת בי ומושכת אותי החוצה... שמה אל הרחוב שתחת כפת הרקיע... אבל רגע בטרם אתגנב לצאת ולעזוב את גלי הספרים, שאני יושב כפוף לפניהם, יגש אלי אבי הזקן ויצוה עלי להשאר בבית לשמוע שיחות זקני ת"ח, אשר ישבו מסובים אתנו הלילה; והם מן החסידים הראשונים ש„שמשו את הזקן בכבודו ובעצמו"...

עיני ולבי נתונים לכוכבי השמים ומלכת הלילה; אבל בעל

כרחי אני יושב בקצה השלחן הארוך העטוי לבנים, לפני מנורה מאירה באור כהה ושומע את הדברים המקוטעים של הזקנים על ה„חומר העכור", על החטאים שבחיים ועל חובת האדם לקדש את־עצמו במותר לו...

בכובד ראש הם מדברים את הדברים האלה ועל עמוק יחלוף על פניהם, ואני מבלי משים כמו עוצם אנכי את עיני מראות אותם ואת עקימת מצחם, כמו מתרחק אני מעליהם לרגע, רק לרגע, — ולפתע כבר אני עומד על המעקה בעלית הבית השפל של אבי ועל ראשי ווהר הרקיע בלי סוף. אני מרגיש בלבבי כעין נועם שלו, כעין טהרת נצח; ואינני מבין כלל, איך יוכלו החסידים שם לדבר על „חומר עכור" וחטאים שבחיים, אתמה תמוה ..." (במאמר „נשמת חסידים").

או מעמד נפש כזה:

„ובליל האחרון, לפני היות הבקר יצאתי שמה, הרחק, הרחק... יחידי עזבתי את הבית וארד על הגשר בעוד הליל גדול. — והנה עוד הפעם אראה את העיר הנתונה לרגלי, עם כל אנשיה הרחוקים ממני עתה מהלך איזה דורות, רק אורות כהים נוצצים משם מכברת האפל... והם מעוררים בי רגשי צער וחמה...

הוי! את האנשים האלה, אותם ובתיהם, בתי מדרשיהם וספריהם אני שונא באותה שעה עד מאד, וכעין רגשי נקם ירחשו משכיות לבבי להקנאים האלה שגדרו את הדרך בעדי. — ושם באפל נפש חיה בודדה, נפש תמה אהובה, נפש קשורה בנפשי... בעיני קמו דמעות בעוד לבי מפכה חמה עזה.

ועוד הפעם אני שם פני אל מראה הבתים הישנים הללו, הנושאים בחיקם את כל הספרים, האמונות והמחשבות שהיו לי לרועץ, שגדרו את הדרך בעדי ובעדה...

אל נקמות, אל נקמות — ואפל על פני ואבך..." (סוף הציור „מעבר לנהר").

או יאוש מר כזה:

„רק אילנות שנשרו עליהם ושמים כהים יראו מבעד חלוני. בכל אשר לי ומסביב לי מעין אפל ומעין דומיה שוממה. גם המאורות גם הצללים כמו נלקו, וכל אשר לפני כבית מועד לכל חי.

את חיי המיתו בקרבי, את חיי היחיד שלי ועם זה את חיי הצבור שבי... כל מזמותי ירדו אחת אחת, כל רצוני נמחה, ואני רק מלא שברי נשמה משולחת או אבן אחת רעועה בחרבן העולם".

„לפנים בשכבר הימים, כשתקף עלי רוחי הייתי אומר: תנו לי גבל וכנור לשיר. אחר כך כשקפץ עלי עלבון החיים בקשתי קרדום לחכות בו על ראש מזיקי החיים, ועתה רק אחת אוכל לבקש: תנו לי סם מות למנוחת עולמים!

לי נשאר רק לבקש את ה ח ד ל ו ן, חדלון עולמי של החיים הזמניים; אבל ק ל ל ת ה ח י י ם רובצת עלי, ולחרול לא אוכל.

מה אתם רוצים ממני? מדוע נטעתם בי למרות רצוני את רגש אהבת החיים בחזקה? למה לא אוכל למות? למה? למה?...

אלי! אלי! אליך אתפלל: קח את נפשי ממני! קח את חיי ממני! קח אותי ואחדל! קח אותי ואת חיי. אין אני רוצה עוד לחיות. לנו, בניך שגלו מעל שלחנם, אין עוד מקום לחיות... תן לנו מקבעת כוס החדלון, אבל לא מן ההויה המצערת עוד יותר מן החדלון". (בציור „מבלעדיה").

ואותו ברדיטצבסקי עצמו נותן לפנינו ציורים ר ב י ם מעין אלה:

„יעקב־נטע היה בן אשה אלמנה בקוטב ושמה רבה או רבלה.

רבלה היתה אשת „בעל הבית" בינוני, שהשאיר לה בית גדול מאד עם רפת גדולה; היא משכירה אותו בלוית חלק הבית הסמוך לה.

מלבד זאת היא מוכרת פרות בשוק העיר, כלומר קונה פרות מעכו"ם ומוכרה אותם לישראל.

בנה יעקב־נטע הוא „בחור כארזים" וגבור העיר... ולו ידים חזקות היכולות לעקר בתים ולחפיל אותם על בעליהם. הוא נחלץ מן הצבא מפני שבן יחיד הוא לאמו, ובכלל הוא פועל בטל חי על חשבון אמו, אם כי לכאורה סנדלר טוב הוא.

בטבעו לאהוב את כל הנערות שבשכונתו ולקללן בשעה שהוא חומד אותן וכו' וכו'". (ציור „יעקב נטע").

„ביברית הוא שאול ובקוטב ידוע הוא בשם שואל.

לפנים היה שמש בביה"כ שנשרף, ואחר־כך היה לקובר מתים פשוט. וכשנתפרסם הדבר שהיה גונב תכריכים ושרעה עזיו בין המצבות, פטרו אותו ממשמרתו ונתמנה להיות מחזיר על הפתחים.

עד ימי שואל היו עניי קוטב רק מקבלים קצבה, לחם לבן בערב שבת ומעות חטים לפני חג המצות, אולם המחזירים על הפתחים היו בני עירות אחרות שנודדים ממקום למקום ואין איש מכיר אותם וכו' וכו'".

„חתנו של שואל הוא גד המנחש.

גד הוא אדם גדל קומה ובריא בשר. כשהיה נער היה חוזר על

הפתחים עם אשה חסרת רגלים הולכת על משענות, וכשלא רצו לתת לו נדבה הגונה השאיר את הפסחית בבית והיא צעקה ובכתה עד שאנוסים היו לחזור עליו ולבקשו שיקח את אשר הניח.

אבל כשלקח את בת שואל נעשה לתושב גמור וכו' וכו'" (ציור „שואל").

„אשתו הראשונה (של שואב המים ב„עירו" של ברדיטצבסקי) היתה זלדה, מין בריה חולנית ובעלת ריב שרבה את האם ואת הבן ונתנו לה גט פטורין בשנה הראשונה.

אחריה באה רייזיל, אשה יפה מאד, רכה וענוגה, אבל חמותה קראה לה עצלה וקללה אותה תמיד וכו'. אחריה נשא את יוכבד, אשה קטנה וסבלנית גדולה וכו' וכו'.

ולשמעון החיט שתי בנות בוגרות וכו' ודבורה הבת הצעירה היתה בריאה מאד ובעלת שדים מלאות. אומרים היו עליה שהיה לה איזה מגע עם קלמן הנפח. איך שיהיה, ישבה בית בתור בתולה עד שלשים וארבע, ואחר־כך נשאה לשואב המים. בעיקר הדבר לא היו מרוצים לזה שני הצדדים, אך השדכן רץ מהכא להתם ומהתם להכא, ולסוף באו הנשואים, כלי־זמר ומתנת דרשה הכל כנהוג וחמשה ירחים אחרי החופה ילדה לו בת.

ואז היה אנוס שמעון ובתו לקחת ממנו גט פטורין. הבת הקטנה מתה יומים אחר הגט, והיא עם שדיה המלאות נסעה אל הכרך הסמוך להיות מינקת אצל איש עשיר בעל אשה מכוערת שילדה לו ואינה יכולה להניק וכו'". (ציור „שואב המים ושבע נשיו").

שואל אנכי את ברדיטצבסקי מעין שאלת אחד „היהפים" בספורי גורקי: „ספור שאיננו מעורר לא שחוק ולא תוגה, למה הוא בא?" ציורים ר ב י ם מעין אותם שהעתקתי, שאינם מעוררים לא את המחשבה ולא את הרגש, וכשהם לעצמם אין בהם כל יופי ונשגב, למה הם באים? בשביל למלא גליונות ולכתוב ספרים?

יש, אחי, אשר אני מתפלא מאד לראות אותו ברדיטצבסקי, המתרומם לפעמים לידי לירסמום נעלה, לידי התרגשות נפשית גדולה ונשגבה, לידי התכללות והתאחדות אמתית עם חי העולמים, לידי אהבה טהורה שבטהורה, לידי הזדככות רוחנית מצוינה מאד, — מרבה לפעמים דברים בעלמא, עושה מן הדברים היותר נשגבים מין פטפוט משונה, כורך חסידות, תורה, בודיסמום, ניטשה, סימבוליסמום, מיני הזיות שונות ומשונות ביחד, ואיננו חש ומרגיש, שרק מהומה הוא מכנים ללב הקורא.

אותו ברדיטצבסקי, שיש בכחו לתאר מעמדי־נפש נעלים ונשגבים ולמסור לנו הרבה פעמים את אשר ירחש לב האדם ברגעים היותר יקרים והיותר מצוינים, כמו למשל: „יש אשר יגע בנו רוח ממרום, והיה יהיה בנו לים סוער והוא מכה גלים, מתגעש ושוטף בחזקה; ואז הננו מתפעלים ומתרגשים ומסתערים, והסער בנפשנו מניע אותנו בתנועה חיה שלא ידענו אותה ואת שיחה, חיים שוטפים על כל גדותיהם, אשר כמעט יסירו את הקו המבדיל ביניני ובין העולם אשר מסביב לנו.

הננו רוצים לצאת מתוכנו! הננו מרקדים!

והרקודים הללו הם מערכת שירה, כעין שירה גדולה מוחשית, שירה רוממה בכל תוקף החיים ומהותם—לא בקול, בשפתי רננות, רק היא מדברת בתנועה רבה מהמערכות העליונות... לא רק הפה, כי אם גם שאר האברים יודעים לומר שירה, והשירה הזאת מגלה את כל החי התוסס בפנימיותנו ואת אשר זורם שם עמוק בלבנו, הרקוד איננו רקוד רגלים בלבד, התנועה במעגלי ישר והפוך, כי אם רקוד כל הגוף. כל האברים, כל החי בתוכנו, כלם נמשכים בהלך התפלה והשירה, והמה מתאחדים בהרקודים לתנועה אחת, לתנועה של חרות, מעין תנועה של מעלה.

האדם מרגיש אז שאיננו יחידי...“ (ספר חסידים“ מאמר „רוקדין“).

„איש חסיד יתן ידו לרעהו, השני לשלישי והשלישי לרביעי וכן עד עשרה, והם ירימו פעמיהם וירקדו; מרקדין בהלך נפש, בתחלה לאט לאט, בלחש, ועל פניהם שוכן אור וצללים—המה חושבים, המה שקועים, המה דבוקים; ואחר כך ימהרו להתנועע, ירוצו במעגלה, ישתקשקו ברגליהם ויניפו ידיהם כמתחננים, כמבקשים על נפשם, והתנועה הולכת הלוך וגבור, הלך וחזק, המרוץ הלך ועגול, הלך וסבב.

והצל נדחה מפני האור...

ורגליהם מרחפות, כמעט אינן נוגעות בארץ, והמה נשאים ועולים, מרחפים באויר ואור על פניהם יחלוף ועיניהם במאורים; והמה שמחים, שמחים בשמחה משעשעת כל הנפש. הם מרגישים הלך עליון, והלב מלא אהבה ונעגועים לאל השכינה.

המה מופשטים, הם אינם בהאי עלמא...“ (שם).

„מחון תשכל חרב החיים ולהטה מתהפכת, גלגל חמה מנסר ברקיע ובארץ, בכל בכל סואן הרעש. והקול קול תרועת מלחמה, מלחמת החיים כי קשתה. הכל רץ, רודף, עובד ויגע,

יגע כל היומים והלילות, יגע בעבור העולם התחתון וכל כת דיליה.

ואני בבית אלהים עומד ברגש...

העולם אשר מסביב לי ובי, הוא בעת תפלתי עולם אחר מאותו העולם. החיים שבי ובתוכי, אדרים ושונים מהללו שנקראים חיים בפי שאר בריות...

שם הסכנתי לראות את העולם במצריו, בגבוליו ובתחומיו, ועתה בעת תפלתי הנני מוציא את עצמי חוץ לתחום, והכל יתרחב עד לבלי קץ ותכלית, עד לבלי ראשית ואחרית; גם נשמתי תתפשט, רוחי יעל...

והעליה מה נעמה, מה ענוגה, מה רחבה!

עוד רגלי עומדות על הארץ, אבל גוי מתנשא והולך, הנני עולה על במתי עב ורוכב בערבות, הנני שומע נשיקת כנפי השכינה... זה אלי ואנוהו!

ואני כורע ומשתחוה בהדרת קדש, הנני מרגיש את היד הגדולה בחיים ובתולדה, במעשי בראשית ובמעשי מרכבה, הנני רואה את לבנת הספיר... והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות, הנני רואה בכבוד אלהים, ורוח על פני יחלוף, והרוח מושכת הלאה הלאה, והנני נדח בכל נפשי ומהותי, וכל עצמותי תאמרנה: „יגדל אלהים חי וישתבח, אלוה כל בריות אדון כל תולדות“.

והחיים הולכים הלך ורחב, והבריות הולכים ומתפשטים והתולדות הלך והשתנה, וכלם רצים לעשות רצון קונם, כי הכל להם אלהים, ואלהים—חיים“. (שם, מאמר „אני תפלה“).

ואותו ברדיטצבסקי עצמו חושב לפעמים לא־רחוקות, כי השמוש ב„חמרים הגבוהים“ איננו נזקק לכל בקורת, כי על־כן הוא מדבר באותה שעה גם על־דבר עלוי החיים, הרחבתם והתפשטותם, ועל בטולם המוחלט על־פי מושגי הבודיסטים, על־כן הוא מרבה בפראזות ריקות רבות, על־כן הוא מכפיל את דבריו עד לבלי קץ, על־כן הוא שופך יין חדש בנאדות בלים, על־כן הוא נזקק להתחרט ולהתנחם בכל רגע ורגע [1])...

לא על היצירה, כפי שהיא במוחו של ברדיטצבסקי, אני דן, כמו שאיני דן על המחשבה שבמוחו. המחשבה חפשית ונם היצירה חפשית, אבל כל יוצר מוסר את יצירתו לאחרים אחרי

---

1) עדים לזה המון המאמרים הנקובים בשמות „חידות כני קדם“, „חסידות“, „אורות“ וכדומה.

שכבר נוצרה, והרי יש כח בידו לברר ולבחר את הראוי לחקק ולשים בספר ולעזוב את כל הדברים שאינם ראוים לזה.

בימים האחרונים ברר אחד התלמידים המובהקים של דרוין, הלא הוא הפרופיסור טימיריזוב, את אופן הבחירה ביצירה [1], אף גם הראה לדעת, כי כל הגאונים הגדולים עמלו ויגעו הרבה מאד, זקקו צרפו וברורו הרבה מאד עד שיצא להם מה שיצא.

בסתירה ל„בחירה הטבעית" על־פי שיטת דרוין היא לפי דעת רבים היצירה שהאדם יוצר, שהיא לפי דעתם כלה פתאמית, כלה הברקה אחת נפלאה, כלה רק כעין הופעה ממרומים. ממקום שמתנגדי דרוין מסתייעים, משם טימיריזוב מביא ראיה לשיטת דרוין, בחוכיחו עד כמה מן הבחירה והברירה יש ביצירתו של האדם.

אותה „הבחירה" חסרה לפעמים לברדיטצבסקי, ועל־כן הננו רואים ביצירתו תערובת הנשגב והנקלה, הדק והגס, היפה והמכוער, על־כן יצירתו חסרה צורה מסוימת אחת מוצקת. על כן הנהו נותן ידים למתלוצצים לבטל את יצירתו בדברי לצון אחדים. על־כן הננו רואים את כבודו בעצמו תועה בדרך היצירה ואיננו יודע במה להחזיק ומה לעזוב.

ומצד אחר ברדיטצבסקי זה בתור סופר הלא הוא אחד מן החזיונות שאינם שכיחים ביותר בספרותנו. הוא אחד הסופרים המעטים שבקרבנו, היודעים לשית לוית חן מיוחד על כל מה שהם כותבים, מתארים ומצירים, בסגנונם המיוחד, באהבתם העזה והעצומה מאד לבני אדם בכלל ולטפוסים שהם מתארים בפרט, בשפעת המלים והצבעים אשר להם, בהתלהבותם העזה, בהתדבקותם והתמכרותם לכל יקר, קדוש ונשגב.

וכל זה בטל לפעמים בדברי הבל, תהו וריק. והכל בשביל מה? בשביל ש„אין ברירה". אין בחירה, אין צירוף וזיקוק. כל מה שרואה העין, הכל עולה על הלב. כל מה שעולה על הלב, הכל צריך להיות נכתב. כל מה שנכתב, הכל צריך להיות נדפס...

---

1) בספר "Помощь Евреямъ голод„

כַּוָּנוֹת וְיִחוּדִים.

(מעין שירים בפרוזה).

א.

הנני מתפלל והאילנות מתפללים עמי. הנני כורע והם כורעים עמי, הנני משתחוה והם משתחוים עמי.

אילן אחד רם ונשא עומד כנגדי. הוא מרכין ראשו, כופף קומתו, הוא כורע ווקף, כורע ווקף.

הוא כורע ושאר האילנות כורעים אחריו, הוא משתחוה והם משתחוים אחריו. שליח צבור הוא.

הקהל והחזן עטופים בטליתות שכלן תכלת וציציותיהן נגררות על הארץ.

האילנות כורעים ומשתחוים ועמהם גם הדשאים. הצבור מתפלל והינוקות של בית רבן עמו...

כשהחזן מברך, הקהל והתינוקות עונים בכל כחם: „אמן יהא שמיה רבה מברך לעלם ולעלמי עלמיא".

ומתפללים אנחנו יחדו בדחילו ורחימו, כוונה גדולה, בדבקות מיוחדה ונפלאה.

וב„אחד" אנו מכוונים אותה הכונה הפשוטה, שהקב"ה אחד ושמו אחד, שהכל אחד, שכל השנויים וההבדלים, הפרודים והנגודים, ההפכים והסתירות, החליפות והתמורות אינם אלא מדומים...

ואין אנחנו מרבים בכונות פרטיות, כי אם מכונים אנחנו כונה אחת כללית, והיא, שלא רק התורה כלה היא שמותיו של הקב"ה, כי אם גם העולם כלו.

ואנו איננו מטריחים את רבוננו בבקשות רבות, כי רק אחת אנו מבקשים: „שים שלום טובה וברכה חיים חן וחסד ורחמים".